

ОЛЕНА ПМЕТУН, ТЕТЯНА РЕМЕХ, ЮЛІЯ МАЛІЄНКО

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З ВИКЛАДАННЯ В 5 КЛАСІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ
«ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»
(за модельною навчальною програмою
авт. О.Пометун, Т.Ремех, Ю.Малієнко, П.Мороза)**

ЗМІСТ

Передмова

Календарно-тематичне планування

Частина 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

1. Якими є мета і завдання курсу
2. У чому полягають особливості курсу
3. Що уналежнює зміст та очікувані результати навчання курсу в 5 класі
4. Які види навчальної діяльності учнів передбачено програмою курсу в 5 класі

Частина 2. НОВІ ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

1. Які основні характеристики змісту і методики курсу
2. Як має бути організоване навчання учнів курсу в 5 класі
3. На яких засадах побудовано підручник з курсу
4. Як оцінювати учнів із курсу

Частина 3. МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ УРОКІВ ІЗ КУРСУ ДЛЯ 5 КЛАСУ

ПЕРЕДМОВА

Шановні колеги!

Сьогодні повним ходом розпочато реформування базової ланки середньої освіти на засадах НУШ – затверджено Державний стандарт базової середньої освіти, Типову освітню програму, створено й затверджено МОН України модельні навчальні програми з предметів і курсів для адаптаційного циклу (5-6 класи) з усіх освітніх галузей.

Процеси, якими наразі охоплена середня освіта, свідчать про кардинальні зміни не лише нормативної бази, а й її змісту та підходів до навчання учнів на базовому рівні освіти. І це є викликом як для педагогічної спільноти, так і для батьків та учнівства.

Із 2022-2023 навчального року у 5 класі закладів загальної середньої освіти набувають чинності нові модельні навчальні програми. Прийдешній навчальний рік стане періодом пілотування в окремих освітніх закладах експериментальних матеріалів за цими програмами.

Для того, щоб таке пілотування було успішним, а створені за його результатом підручники – новітніми, пропонуємо вам скористатися укладеними нами методичними рекомендаціями. Вони нададуть вам методичну підтримку щодо навчання учнів 5 класу нового інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство», який без перебільшення є інноваційним як за змістом, так і методикою викладання.

Методичні рекомендації присвячені висвітленню нових ідей, підходів і методів викладання курсу «Досліджуємо історію і суспільство» в 5 класі. У першій частині рекомендацій «Концептуальні засади курсу «Досліджуємо історію і суспільство» висвітлені мета і завдання курсу, його зміст, повно охарактеризовано програмові очікувані результати та види навчальної діяльності учнів.

Другу частину рекомендацій «Нові підходи до реалізації змісту курсу «Досліджуємо історію і суспільство» присвячено специфіці змісту і методики курсу, особливостям методів, форм, прийомів, способів навчання п'ятикласників. Тут всебічно охарактеризовано підручник з курсу й методику його використання на уроках, описано підходи до оцінювання учнів.

У третій частині вміщено методичні розробки уроків із курсу. Представлений опис кожного уроку відповідає поданій у другій частині теорії і структурі уроку.

Запрошуємо вас ґрунтовно ознайомитися з вміщеною в рекомендаціях інформацією, скористатись пропонованими нами календарно-тематичним плануванням і методичними розробками уроків для того, щоб організувати й проводити з п'ятикласниками цікаві й результативні уроки із курсу.

*Бажаємо успіхів
Автори*

ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО (5 клас)

Календарно-тематичний план

№	Дата проведення уроку	Теми уроків	Зміст за програмою
		Вступ. ЛЮДИНА. СУСПІЛЬСТВО. ІСТОРІЯ	
1		Як люди живуть у спільнотах і суспільстві	Людина – неповторна особистість. Гідність людини. Людські спільноти та їх розмаїття
2		Чому люди пам'ятають свою історію	Історія – наука про минуле суспільства. Історія України – частина європейської та світової історії
		Розділ 1. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС І ПРОСТІР	
3		Що таке історичний час та як його виміряти	Синхронність і послідовність подій в історії. Відлік історичного часу. Лінія часу. Основні періоди історії людства
4		Чим відрізняються географічний та історичний простори	Людина у просторі життєдіяльності. Географічний та історичний простір. Взаємодія людини і природи
5		Як карти розповідають про минуле й сьогодення	Історична мапа. Україна та її сусіди на географічних та історичних картах. Суверенна Україна та сусідні держави на карті світу та Європи
6		Що розповідають про минуле етнографія та топоніміка	Географічні назви в історії. Етнографічні регіони України
		Розділ 2. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ. ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА	
7		В яких джерелах люди шукають інформацію	Джерела інформації. Первинні та вторинні історичні джерела. Писемні історичні джерела
8		Які є види історичних джерел	Речові та візуальні джерела інформації. Мова, фольклор як джерела знань про минуле
9		Чому важливо зберігати	Текст та медіатекст. Факти і

		історичні джерела	судження. Способи нагромадження та пошуку інформації у минулому і сьогодні
10		Чому книги супроводжують людство з давнього минулого	Йоганн Гутенберг. Іван Федоров. Книги як носії інформації
11		Які джерела можна назвати достовірними	Пошук та збереження історичних джерел. Архіви, музеї, бібліотеки України та світу
Розділ 3. МАНДРІВКИ У МИНУЛЕ УКРАЇНИ			
12		Що називають історичними подіями та процесами	Причини, приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ, процесів. Історичні постаті
13		Чим уславилися князі Київської Русі	Русь-Україна і Королівство Руське. Княгиня Ольга. Король Данило
14		Як українське козацтво прославилось у битвах і походах	Українське козацтво у військовий час. Козацьке повсякдення. Джури
15		Які події називають українською революцією	Перебіг Української революції (1917–1921) та її значення Михайло Грушевський. Євген Петрушевич
16		Чому потрібно пам'ятати про Голодомор	Голодомор в історичній пам'яті України. Голодомор у пам'ятниках України і світу
17		Як Друга світова війна змінила життя людей і суспільства	Друга світова війна на території України. Друга світова війна історичній пам'яті та пам'ятниках України. Воєнне дитинство
18		Коли і як утворилася сучасна українська держава	Віхи становлення української державності. В'ячеслав Чорновіл. Україна сучасна
19		Чому для людини важлива історія малої батьківщини	Основні етапи історії мого краю у минулому й сьогодні. Історичні постаті мого краю. Історія моєї родини
Розділ 4. ІСТОРІЯ НАВКОЛО НАС			
20		Як відбуваються зміни в житті людини і суспільства	Чинники змін. Зв'язок минулого і сьогодні

21		Що таке бізнес-ідеї у минулому й сьогодні	Господарство, підприємництво, гроші упродовж історії людства
22		Як розвивались освіта, наука і техніка у минулому й сьогодні	Навчальні заклади, традиції шкільництва у минулому й сьогодні. Внесок України в розвиток науки і техніки
23		Який шлях пройшли місто і село від виникнення до сучасності	Історія міст і сіл в Україні та світі. Традиції і повсякдення
24		Навіщо і як люди пересуваються у просторі	Дозвілля і спорт колись і тепер. Подорожі та міграції. Українці в світі
25		Що таке добродійність і волонтерство в історії і сьогодні	Прояви добродійності і волонтерства в історії й сьогодні. Добродійники і волонтери
Розділ 5. РОЗМАЇТТЯ УКРАЇНИ			
26		Чому сучасне суспільство називають полікультурним	Полікультурність: етнічне, релігійне, культурне та інше розмаїття в Україні та світі в минулому і сьогодні. Співіснування різних культур
27		Яку роль в історії відігравали замки, палаци і фортеці	Причини появи і роль в історії України. Збереження замків, фортець, палаців в сучасній Україні
28		Чому храми є пам'ятками історії України	Поняття про релігії, храми і святі місця. Роль релігій, храмів і святих місць в сучасній Україні
29		Чому важливо створювати заповідники	Поняття про історичні та природні заповідники Збереження історичних і та природних заповідників в сучасній Україні
30		Як пов'язано минуле, сучасність і майбутнє в житті людства	Зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього в житті людини та суспільства
31-35		Резерв для тематичних і підсумкового узагальнень	

Частина 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

1. ЯКИМИ Є МЕТА І ЗАВДАННЯ КУРСУ

Інтегрований курс «Досліджуємо історію і суспільство» передбачений Типовою освітньою програмою як курс громадянської та історичної освітньої галузі. Він призначений для викладання в 5-6 класах, що належать до адаптаційного циклу. Рекомендована кількість годин на тиждень – 1. Утім, освітній заклад може збільшити години на викладання курсу до максимальної кількості – 2.

Модельна навчальна програма курсу, яка має гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (Наказ №795 від 12.07.2021 р.), визначає *освітню мету* курсу – розвиток в учнів самоідентичності, почуття власної гідності через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, приналежності до України, українського народу, спільних історичних, політичних і духовно-культурних цінностей, формування активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини.

Мета реалізується через завдання курсу, підпорядковані зазначеним у Додатку 18 Державного стандарту базової середньої освіти (далі – *Стандарт*) обов'язковим результатам навчання учнів, що визначають структуру курсу з урахуванням особливостей адаптаційного циклу, зокрема відображаючи вміння і якості особистості (компетентності), які мають бути сформовані через діяльність. а саме:

- 1) історико-хронологічне мислення, орієнтація в історичному часі, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями, явищами і процесами, діяльністю людей та її результатами в часі, виявлення змін і тяглості у житті суспільства;
- 2) геопросторове мислення, орієнтація в соціально-історичному просторі, виявлення взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і довкілля;
- 3) критичне мислення, робота з різними джерелами соціальної та історичної інформації та формулювання історично обґрунтованих питань;
- 4) системне мислення, виявлення взаємопов'язаності, взаємозалежності та взаємовпливів історичних подій, явищ, процесів, постатей у контексті відповідних епох; розуміння множинності трактувань минулого і сучасного та зіставлення їхніх інтерпретацій;
- 5) плекання власної гідності, діяльність з опорою на власні права і свободи, повага права і гідності інших осіб, толерантність, протидія виявам дискримінації та нерівного ставлення до особистості;
- 6) дотримання демократичних принципів, конструктивна взаємодія з друзями, шкільною спільнотою, місцевою громадою і суспільством загалом, долучення до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем.

Завдання курсу передбачають, що наприкінці адаптаційного циклу учень/учениця набудуть здатностей:

- орієнтуватись в історичному часі: розглядати явища суспільного життя у розвитку, хронологічній послідовності або синхронно та в конкретно-історичних умовах певного часу, співвідносити їх з одиницями виміру історичного часу та певними періодами (епохами), виявляти зміни і тривалість у житті суспільства; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між подіями, явищами і процесами, діяльністю людей та її результатами в часі;
- орієнтуватись в географічному та соціально-історичному просторі: співвідносити розвиток історичних явищ і процесів із географічним положенням країн та природними умовами, виявляючи взаємозалежність розвитку суспільства, господарства, культури, діяльності людини і стану навколишнього природного середовища;
- виявляти розуміння взаємозв'язків та взаємовпливів історичних подій, явищ, процесів, постатей у контексті відомих історичних фактів; зіставляти різні інтерпретації історії; критично мислити у процесі пошуку та опрацювання різних джерел історичної та суспільно значущої інформації, формулювати обґрунтовані питання;
- усвідомлювати власну гідність і самоідентифікацію, реалізувати власні права і свободи, виявляти у поведінці повагу до прав і гідності інших осіб та толерантність, протидіяти проявам дискримінації та нерівності; дотримуватись у поведінці демократичних принципів, конструктивно взаємодіяти з однолітками, спільноту закладу освіти, місцевою громадою, долучатись до розв'язання проблем спільноти та суспільства.

2. У ЧОМУ ПОЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВОСТІ КУРСУ

Особливості курсу «Досліджуємо історію і суспільство» такі:

1. Курс реалізує компетентнісний потенціал освітньої галузі, визначений у Додатку 17 Стандарту, за рахунок комплексу ключових компетентностей, сформованих умінь, ставлень, базових знань.

У результаті опанування курсу учні мають засвоїти основні категорії і поняття – такі, що складають логічну частину базових знань громадянської та історичної освітньої галузі.

2. Курс викладають на адаптаційному циклі базової середньої освіти. Це визначає його місце в системі шкільної громадянської та історичної освіти та поміж інших навчальних предметів і курсів.

На цьому етапі шкільного життя має відбутись пристосування дитини до нових умов і вимог освітнього середовища, пов'язаних з її переходом із початкової до базової ланки освіти. Це досить тривалий процес, який супроводжується значними проблемами об'єктивного та суб'єктивного характеру. Тому обов'язковими умовами при викладанні курсу є: дотримання наступності між початковим та базовим освітніми рівнями; врахування психолого-педагогічних особливостей п'ятикласників; елементарність змісту та вимог, які висуваються до обов'язкових результатів навчання учнів.

3. Основними засадами побудови змісту курсу є міжпредметна й міжгалузева інтеграція; людиноцентризм; акцент на практикуванні учнями

поведінки, орієнтованої на цінності відповідального громадянства. Навчання курсу з урахуванням зазначених пріоритетів уможливорює досягнення учнями обов'язкових загальних і конкретних результатів.

4. У п'ятому класі курс має пропедевтичний (вступний) характер, що обумовлює принципи відбору змісту та стилістичні особливості його подачі. Програмою рекомендовано подавати історичні події та явища, життєдіяльність людей фрагментарно, скорочено, зосереджуючи основну увагу на формуванні в учнів початкових знань про минуле й сьогодення, елементарних умінь роботи з різноманітними джерелами інформації.

5. Курс є інтегрованим – історичний та громадянознавчий складники тісно переплетені у навчальному матеріалі. Історичні факти, події, персонажі, процеси й явища, закладені в програмі, збалансовані як з погляду загальної/регіональної історії, так і полікультурності, багатоперспективності минулого й сьогодення та їх зв'язку.

6. Зміст розділів курсу для 5 класу дає учням змогу послідовно опанувати відповідну інформацію, початкові вміння й ставлення та закласти підвалини як для подальшого інтегрування матеріалу предметів освітньої галузі у 7-9 класах, так і ефективного навчання учнів окремо історії України, всесвітньої історії і громадянської освіти.

7. Логіка опанування учнями змістом курсу в 5 класі передбачає їхній рух від історичної конкретики до узагальнення на сучасному матеріалі та системне просування в опануванні певною кількістю теоретичних знань для підвищення рівня сформованості ключових компетентностей і наскрізних умінь.

8. У програмі збережено наступність із початковою школою, де учні опановували знаннями й уміннями за змістовими лініями: «Людина» (пізнання себе, своїх можливостей; здорова і безпечна поведінка); «Людина серед людей» (стандарти поведінки в сім'ї, в суспільстві; моральні норми; навички співжиття і співпраці); «Людина в суспільстві» (громадянські права та обов'язки як члена суспільства; пізнання свого краю, історії, символів держави; внесок українців у світові досягнення); «Людина і світ» (толерантне ставлення до різноманітності світу людей, культур, звичаїв); «Людина і природа» (пізнання природи; взаємозв'язок об'єктів і явищ природи; рукотворний світ людини; відповідальна діяльність людини у природі; роль природничих знань і технологій у житті людини; залежність між діяльністю людини і станом довкілля).

9. Викладання курсу в 5 класі передбачає системне застосування технологій інтерактивного навчання, розвитку критичного мислення, дослідницької і проектної технологій та технології дидактичної гри.

10. Програмові положення передбачають здійснення вчителем на уроках із курсу як формувального, так і підсумкового оцінювання. Основою оцінювання учнів слугують передбачені програмою очікувані результати їхньої навчальної діяльності та складники ключових компетентностей і наскрізних умінь, що мають формуватись/розвиватись у ході навчання як-от: мінімальний обсяг знань, обов'язковий для засвоєння учнем відповідно до його індивідуального розвитку та пізнавальних можливостей; основні вміння й навички, формування/розвиток

яких передбачено програмою; формування ціннісного ставлення учня до досліджуваних історичних, суспільних, життєвих явищ, подій і процесів.

11. Програма побудована з урахуванням принципів автономії та академічної свободи вчителя, передбачаючи варіативність використання навчального часу: в ній відсутні розподіл змісту на уроки та кількість годин на вивчення тем.

Зміст курсу в п'ятому класі структурований у 5 розділів, що містять переліки певних історичних та/або громадянознавчих сюжетів, не розділених на окремі уроки. Вчитель, орієнтуючись на вимоги щодо очікуваних результатів, має змогу самостійно визначати назву теми, кількість і перелік питань до кожного уроку залежно від умов організації освітнього процесу, навчального плану освітнього закладу, пізнавальних можливостей окремих учнів і класу в цілому, власної педагогічної моделі, індивідуального стилю та пріоритетів викладання.

У межах загальної річної кількості годин учитель може самостійно визначати час для роботи над кожним розділом програми, не порушуючи при тому повноти завдань, визначені результати і зміст навчання.

Пропоновані модельною навчальною програмою види навчальної діяльності учнів також є орієнтовними. Вчитель, беручи до уваги специфіку освітнього закладу та особливості класу, може залучати учнів до цих або будь-яких інших доцільних із методичної точки зору видів діяльності на уроках і при виконанні завдань удома.

На основі модельної навчальної програми курсу «Досліджуємо історію і суспільство» заклад освіти може розробити власну навчальну програму, що має містити опис результатів навчання учнів в обсязі, не меншому за визначений Стандартом та/або модельною навчальною програмою.

3. ЩО УНАЛЕЖНЮЄ ЗМІСТ ТА ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ КУРСУ В 5 КЛАСІ

Курс для 5 класу «Досліджуємо історію і суспільство» укладено відповідно до вимог громадянської та історичної освітньої галузі (Додатки 17, 18 Стандарту).

Зазначені в Стандарті обов'язкові загальні та конкретні результати навчання учнів на адаптаційному циклі та прописані в ньому орієнтири для оцінювання (Додаток 18) фактично визначають зміст курсу, що передбачає поступовий (з наростанням обсягу і складності навчального матеріалу) рух учнів до здобуття цих результатів.

Відповідно до програми, зміст курсу для 5 класу складається із вступу та п'яти розділів, які дають учням змогу послідовно опанувати відповідну інформацію та оволодіти початковими предметними вміннями, що становлять основу їхньої подальшої історичної та громадянської освіти.

Оскільки курс у 5 класі не передбачає систематичного викладу інформації про минуле та сьогодення, то історичні та суспільно значимі факти, події, явища, процеси подаються фрагментарно. Їх відбір здійснено з урахуванням положень методичної науки щодо необхідності збалансованого представлення як фактів національної і регіональної історії, так і показу багатоаспектності соціальної,

політичної історії, історії культури й повсякденності, тенденцій теперішнього часу.

Вступ «Людина. Суспільство. Історія» передбачає актуалізацію знань і уявлень учнів, зокрема, і з початкової школи. Логіка змісту Вступу розгортається в трьох аспектах: 1) від людини як особистості, гідності людини через людину в суспільстві до людських спільнот та їх розмаїття; 2) від історії як минулого людини через науку історію до історичних досліджень; 3) від уявлення про історію України як складник історії Європи та світу до розуміння, що таке історія мого краю.

Основними очікуваними результатами учнів є такі:

- *розповідати* про унікальність і неповторність кожної людини, зв'язок людини і суспільства; хто такі історики, що досліджує історія світу та України;
- *пояснювати*, що таке гідність людини (з допомогою вчителя); як погляди та потреби людей сьогодні і в минулому пов'язані з подіями їхнього життя, станом суспільства; як людина своєю діяльністю впливає на різні спільноти; що означає термін «історія» в різних значеннях, про що і про кого розповідає історія як наука;
- *розрізняти* локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, *співвідносить* себе з ними;
- *описувати* та *характеризувати*: себе за належністю до різних спільнот
- *обґрунтовувати* присутність минулого в сучасності, взаємопов'язаність минулого, теперішнього і майбутнього;
- *висловлювати судження* щодо вивчення історії свого народу і країни та збереженні пам'яті про минуле;
- *поводитися* з повагою до гідності інших осіб;
- *самостійно використовувати підручник* як джерело знань, *коментувати* його текст під час читання, *складати* запитання до нього.

Перший розділ курсу «Історичний час і простір» умовно складається з трьох змістових одиниць, що фактично відповідають на запитання «коли», «яким чином» і «де» вивчається історія. Спочатку передбачено розгляд учнями таких питань як синхронність й послідовність подій в історії, хронологія, час та його відлік, лінія часу та одиниці вимірювання історичного часу. Учні також отримують загальне уявлення про основні періоди історії людства.

Потім вони знайомляться з поняттями простору життєдіяльності людини, географічним та історичним простором, історичною мапою та розмірковують над питанням взаємодії людини і природи. А далі передбачено опанування учнями інформацією про розташування України, її кордони з сусідніми державами в минулому і тепер. Учні отримують також знання про етнографічні регіони України та географічні назви в історії.

Опанування учнями змістом першого розділу уможливило досягнення таких очікуваних результатів:

- *пояснювати* різницю між одиницями вимірювання історичного часу і співвідносить їх (рік – століття – тисячоліття); як географічне положення впливає на спосіб життя і світогляд людей; окремі географічні назви та їхнє історичне походження;

- *установлювати* одночасність подій в історичному просторі, тривалість подій, явищ, процесів та їх часову віддаленість одних від одних (у межах теми, з допомогою вчителя); послідовність історичних подій за допомогою лінії часу;
- *виявляти* вплив діяльності людини на навколишнє середовище;
- *розрізняти* поняття «географічний» та «історичний» простори; умовні позначки на географічній та історичній карті;
- *виокремлювати* основні елементи карти та пояснює їх значення;
- *визначати* орієнтацію об'єктів відносно сторін світу, суб'єкта спостереження;
- *ідентифікувати* на різних картах кордони України та її сусідів, етнографічні регіони України;
- *співвідносити* дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо).

Другий розділ курсу для 5 класу «Джерела інформації. Історичні джерела» розпочинається з пригадування учнями, що таке інформація та в яких джерелах вона міститься. Потім передбачено, що учні ознайомлюються з первинними й вторинними джерелами інформації, писемними й речовими історичними джерелами, візуальними історичними пам'ятками. Далі програмою окреслено розгляд учнями мови, топоніміки й фольклору як джерел про минуле. Змістовою одиницею розділу, що має посиленій громадянськoзнавчий аспект, є розгляд питань про текст, медіатекст та достовірність джерел; способи нагромадження та пошуку інформації у минулому і сьогодні.

Змістом розділу окремо передбачено ознайомлення учнів із роллю книги в історії людства та діячами в цій галузі – Йоганном Гутенбергом та Іваном Федоровим. Завершується розділ розглядом питань збереження історичних джерел, ролі й значення архівів, музеїв та бібліотек в Україні і світі та наданням учням відомостей про пошукові інтернет-системи отримання інформації.

Очікувані результати навчання учнів другого розділу, такі:

- *розрізняти* джерела інформації за видами (матеріальні/нематеріальні, первинні/вторинні, текстово-візуальні тощо); факт і судження в запропонованому тексті/медіатексті;
- *наводити приклади* історичних пам'яток та інших проявів присутності минулого в сьогоденні – топоніміка, лексика, фольклор, соціальні практики тощо;
- *визначати* ознаки, що пов'язують документи, артефакти (музейні об'єкти) та ілюстративний матеріал з історичним періодом (в межах теми); тему і походження запропонованого джерела історичної та суспільної інформації
- *пояснювати* способи нагромадження та пошуку інформації; доцільно *застосовувати* терміни, поняття, які вжито в запропонованих джерелах;
- *виокремлювати* основне і другорядне в тексті джерела;
- *формулювати питання* різного типу до тексту/ медіатексту, візуальних джерел; *запитання* щодо достовірності інформації з різних джерел;
- *характеризувати* способи збереження інформації про минуле та *пояснювати* необхідність збереження історичних джерел у минулому й сьогоденні;
- *використовувати* пошукові системи для отримання інформації, дізнається значення незнайомих слів.

Третій розділ курсу «Мандрівки у минуле України» ґрунтовніше ознайомлює учнів з предметом історичної науки. Передбачено опанування учнями інформацією про те, що таке історичні події і процеси, їх причини, приводи, результати та наслідки, а також яку роль відігравали історичні постаті. Потім учні опанують історичними подіями, явищами та діяльністю історичних діячів. Зміст цього розділу надає перевагу історії України, забезпечуючи у такий спосіб українознавчий, державницький компонент. Важливими аспектами третього розділу є такі: 1) минуле розкрито на близькому для дітей історичному та/або краєзнавчому контексті; 2) показаний зв'язок вітчизняної, регіональної та локальної історії.

Передбачено опанування відомостями про шість історичних сюжетів та п'ять історичних постатей, що дає можливість створити в учнів первинні уявлення про деякі основні віхи вітчизняної історії та їх значення і про діяльність окремих історичних діячів.

Зміст третього розділу уналежнює:

- ознайомлення учнів з історією Русь-Україна і Галицько-Волинської держави й історичними посталями княгині Ольги й короля Данила;
- мандрівку учнів у добу українського козацтва, прославленого в битвах і походах;
- розгляд учнями подій Української революції (1917– 1921) та діяльності Михайла Грушевського й Євгена Петрушевича;
- отримання учнями відомостей про Голодомор в пам'ятниках України і світу;
- ознайомлення учнів з історією України у Другій світовій війні (1939–1945);
- розгляд учнями процесу утворення держави Україна, віх становлення української державності та діяльності В'ячеслава Чорновола.

Завершується розділ розглядом питань історії мого краю (від минулого до сьогодення) та історією моєї родини.

Основними очікуваними результатами учнів Вступу, є такі:

- *пояснювати*, що таке історичні події і процеси;
- *виявляти* і *розрізняти* з допомогою вчителя на прикладах матеріалу теми причини і приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ, процесів
- *установлювати* одночасність, хронологічну тривалість і послідовність зазначених подій та процесів та їх віддаленість одних від одних;
- *співвідносити* подію, історичне явище і століття (у межах теми, з допомогою вчителя), з вивченим періодом (епоху) відомі історичні події та особи, визначає сфери суспільного життя, які зазнавали змін;
- *визначати* на карті положення географічних об'єктів, культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій, згаданих у змісті теми;
- *описувати* перебіг історичних подій у межах теми та визначає їхню тяглість в історичному процесі;
- *добирати* приклади, які розкривають поняття/ терміни, що використовуються в межах теми;
- *формулювати* запитання щодо можливого впливу тих чи інших подій на життя суспільства, окремих груп людей; судження про вчинки історичних осіб та

сучасних діячів, події, явища, процеси з урахуванням отриманих знань та власного досвіду;

- *використовувати* в поясненнях інформацію з різних джерел, зокрема тексти та відеоматеріали, усні історичні свідчення, музейні експозиції, власні спостереження.

Четвертий розділ курсу «Історія навколо нас» присвячено розгляду змін в різних сферах життєдіяльності людини і суспільства.

Програмою передбачено, що спочатку учні сформулюють уявлення про те, як відбуваються і чому зміни в житті людини і суспільства. Далі вони мають опанувати інформацією про різноманітність життя суспільства в минулому й сьогодні, зокрема щодо господарського життя (підприємництво, гроші), явищ культури, зокрема духовної і матеріальної (освіта, спорт, дозвілля), побуту і традицій різних верств населення (місто і село), міграції та доброчинності.

Основними очікуваними результатами учнів є такі:

- *розрізняти* природні, економічні, соціальні, технологічні та культурні зміни та *наводити приклади* їх впливу на життя людини і суспільства в минулому і теперішньому;

- *пояснювати*, як життя людини і суспільства залежить від природних змін, науковотехнічних винаходів, соціальних обставин;

- *виявляти* чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів);

- *використовувати* в поясненнях інформацію з різних джерел, зокрема тексти та відеоматеріали, усні історичні свідчення, музейні експозиції, власні спостереження;

- *формулювати* висновок, оцінні судження на основі наведених фактів;

- *визначати* придатність отриманої інформації для добору аргументів з допомогою вчителя;

- *послідовно викладати інформацію*, будувати виступ із дотриманням структури.

П'ятий розділ курсу «Розмаїття України» продовжує українознавчу лінію програми. Він присвячений питанням полікультурної України та видатним природним та історичним пам'яткам.

Зміст розділу передбачає ознайомлення учнів з етнічним, релігійним, культурним та іншим розмаїттям в Україні та світі в минулому і сьогодні, а потім – опанування ними відомостями про замки, фортеці, палаци, релігії та храми, історичні та природні заповідники України, розгляд питання взаємодії культур у минулому і сьогодні. Завершується розділ підсумковим питанням до всього курсу щодо зв'язку минулого, теперішнього і майбутнього в житті людини та суспільства.

Очікувані результати навчання учнів, закладені в п'ятому розділі, такі:

- *наводити* приклади етнічного, релігійного, культурного та іншого розмаїття в Україні та світі в минулому і сьогодні;

- *пояснювати* причини та наслідки розмаїття в сучасній Україні; як погляди та потреби людей сьогодні і в минулому пов'язані з подіями їхнього життя, станом

суспільства; як пов'язані минуле, теперішнє і майбутнє в житті кожної людини і суспільства у цілому;

- *аналізувати* культурне розмаїття України та світу;
- *висловлювати* власне ставлення про культурне розмаїття та його цінність для суспільства;
- *виявляти* зацікавленість переконаннями інших людей;
- *визначати* на карті положення географічних об'єктів, культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій; *позначати* розміщення об'єктів на карті, прокладає уявні маршрути, *визначати* відстані;
- *описувати і характеризувати* за певним алгоритмом пам'ятку природи, історії та культури
- *порівнювати* однотипні пам'ятки історії, природи та культури і *пояснювати* їх значення;
- *послідовно викладати* інформацію, *будувати виступ* із дотриманням структури;
- *дотримуватися* визначених правил і *пропонувати* у разі потреби зміни до них під час організації подорожей для пізнання пам'яток історії та культури, туристичних об'єктів, а також для прогулянок і відпочинку;
- *оцінювати* значення події, явища, цінність пам'ятки культури для конкретного історичного періоду.

Усі п'ять розділів, що складають інтегрований курс для 5 класу, дають учням змогу досягнути зв'язок минулого і сьогодення, зрозуміти значення історії як колективної пам'яті народу і «вчительки життя», привернути їхню увагу до сучасних та історичних джерел, пробудити інтерес до історії та ознайомлення з явищами, подіями й процесами сучасності, закласти основи геопросторового, системного й критичного мислення, формування активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини.

4. ЯКІ ВИДИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПЕРЕДБАЧЕНО ПРОГРАМОЮ КУРСУ В 5 КЛАСІ

Реальне досягнення планованих у програмі результатів потребує постійного залучення учнів до активної різноманітної діяльності. В змісті модельної навчальної програми виокремлено види навчальної діяльності учнів до кожного розділу. Їх ґрунтовний перелік і повторюваність дає змогу акумулювати всі можливі стратегії активного навчання й урізноманітнити освітній процес, створюючи методичну систему навчання учнів 5 класу історії та громадянської освіти. За цих умов учитель може обирати з переліку запропонованих програмою видів навчальної діяльності ті, які максимально реалізуватимуть завдання певного уроку, теми, розділу.

З урахуваннями теми уроку в освітній процес у 5 класі доцільно включати такі види навчальної діяльності учнів:

1. Підготовка учнями коротких (1-2 хв.) усних повідомлень, які підвищують їхню зацікавленість матеріалом та сприяють розвитку низки наскрізних умінь і ключових компетентностей.

Приклади:

Розповідь про себе, минуле і сьогодення родини, зокрема, в контексті

належності до різних спільнот (Вступ).

Характеристика географічного та історичного простору з допомогою вчителя (Розділ 1).

Історичні джерела та місця їх зберігання; книгодрукарі Йоганн Гутенберга та Іван Федоров; мова, традиції і фольклор як джерела знань про минуле (Розділ 2).

Події, явища, процеси, наслідки різних періодів історії України; визначні постаті (Розділ 3)

Зв'язок минулого і теперішнього; зміни в господарстві, науці, техніці, шкільництві, дозвіллі, спорті; добродійність, волонтерство; українці у світі полікультурна Україна; історичні та природні заповідники; місцеві історико-культурні та природні пам'ятки (Розділ 4).

Полікультурна Україна; історичні та природні заповідники; місцеві історико-культурні та природні пам'ятки (Розділ 5).

2. Пошукові завдання: пошук учнями інформації в різних джерелах (підручнику, довідниках, інтернет-джерелах тощо), систематизація, оцінювання якості та достовірності інформації.

Приклади:

З'ясування значення понять «людина», «суспільство», «історія», «історики», «спільноти»; створення хмарин слів до понять: «людина», «історія». Аналіз структури і можливостей підручника (Вступ).

З'ясування значення понять «хронологія», «географія», «період», «простір життєдіяльності», «тисячоліття», «століття». Складання речень, ребусів, кросвордів із тем розділу (Розділ 1).

З'ясування способів пошуку та нагромадження інформації з тем розділу. Пошук і розрізнення первинних і вторинних джерел. Термінологічні вправи із визначення, застосування понять (розділ 2).

З'ясування значення, знаходження у різних джерелах, застосування понять «історична подія», «історичний процес», «причина», «привід», «наслідки», «Русь-Україна», «Галицько-Волинська держава», «українське козацтво», «Українська революція 1917–1920 рр.», «Голодомор», «Друга світова війна», «держава Україна». Самостійний вибір/добір джерел для опису історичної події/історичного діяча (Розділ 3).

З'ясування значення, застосування та ілюстрування прикладами понять «господарство», «підприємництво», «гроші», «соціальні зміни», «волонтерство», «міграції». Складання речень, ребусів, емоджі, кросвордів із тем розділу (Розділ 4).

З'ясування значення, застосування та ілюстрування прикладами понять «полікультурність», «релігія», «замок», «фортеця», «палац», «взаємодія культур», «історичні та природні заповідники» (Розділ 5).

3. Практичні завдання: розв'язання і складання хронологічних задач, креслення схем і таблиць, заповнення контурних карт, створення медіа текстів із допомогою вчителя тощо за зразком та самостійно.

Приклади:

Розв'язання хронологічних задач/завдань із тем розділу. Креслення і

позначки на лінії часу, пов'язані, зокрема, і з місцевою історією. Читання легенди карти, опрацювання контурних карт за темами розділу (Розділ 1).

4. Завдання для розвитку критичного та системного мислення: аналіз і оцінка інформації різноманітних джерел; формулювання запитань до джерела в цілому та поданої в ньому інформації; розрізнення фактів і суджень в запропонованому тексті/медіа тексті; оцінка достовірності, надійності та повноти запропонованих/знайдених джерел.

Приклади:

Аналіз і синтез джерел за видами для опису/пояснення історичних подій та життєдіяльності людей в минулому й сьогодні. Формулювання запитань до джерела в цілому та поданої в ньому інформації. Розрізнення фактів і суджень в запропонованому тексті/медіатексті (Розділ 2).

Коментування та аналіз тексту підручника і джерела з тем розділу. Розв'язання хронологічних задач/завдань із тем розділу. Визначення на карті положення історико-географічних об'єктів (Розділ 3).

Аргументування власної позиції, формулювання ставлення щодо зв'язку поглядів та потреб людей з подіями їхнього життя, станом суспільства (Розділ 4).

Аналіз і синтез запропонованої інформації для опису/пояснення етнічного, релігійного, культурного розмаїття в Україні в минулому й сьогодні (з допомогою вчителя) (Розділ 5).

5. Творчі завдання: створення нових навчальних продуктів, поєднуючи набуті знання і вміння з особистісними поглядами на історичне минуле й сьогодні: віртуальні екскурсії; усні/письмові твори-роздуми, малюнки, макети, рольові, імітаційні ігри тощо.

Приклади:

Інтерв'ювання батьків/представників родини: до яких спільнот належать представники нашої родини? Що притаманно цим спільнотам? Як це відображається в житті нашої родини? (Вступ).

Уявна екскурсія етнографічними регіонами України. Історико-літературний екскурс «Як в українських прислів'ях віддзеркалене ставлення до часу та простору» (Розділ 1).

Віртуальні екскурсії музеями, бібліотеками, архівами України, світу. Міжпредметний екскурс: історія у фольклорних (наприклад, усно-поетичних) та мистецьких пам'ятках (Розділ 2).

Усний/письмовий твір-роздум «Мій улюблений історичний діяч» (Розділ 3).

Добір/створення відеоматеріалів, усних свідчень, музейних експозицій за темою «Українці в світі» (Розділ 4).

Презентації, макети, рисунки про пам'ятки полікультурності в Україні. Екскурсійні маршрути, сценарії екскурсій пам'ятними місцями мого краю. Віртуальні, уявні, реальні подорожі історично-культурними і природними пам'ятними місцями України (на вибір) (Розділ 5).

6. Обговорення та дискусії на основі відкритих та контроверсійних питань історії та суспільного життя: висловлення власних суджень щодо тих чи тих

історичних особистостей, вчинків людей, підбір аргументів для захисту власної позиції, участь в обговоренні з дотриманням правил дискутування, діалоги з переконанням інших.

Приклади:

Як я розумію унікальність та неповторність кожної людини? Для чого потрібно вчити історію? Де я можу побачити і почути історію? Як минуле присутнє в моєму житті сьогодні? Чи впливає минуле на майбутнє? (Вступ).

Як пов'язані географічні чинники, навколишнє середовище та спосіб життя і світогляд людей? Як історична карта допомагає описати і зрозуміти історичну подію? (Розділ 1).

Чому і як необхідно зберігати історичні джерела? Яку роль відігравали в історії людства? Яке значення має книга для сучасної людини? Як оцінити достовірність поданої в джерелі інформації? (Розділ 2).

Яких змін і чому зазнавали різні сфери суспільного життя? Чому виникали соціальні конфлікти в минулому? Як їх розв'язували? З яких причин виникають соціальні конфлікти тепер? Як попередити, залагодити, подолати соціальний конфлікт? Як вчинки людей впливали на події, явища, процеси? (Розділ 3).

Які події, природні чинники впливають на людей, їхні заняття і спосіб життя? Яка інформація допоможе пояснити безперервність та зміни в історії й сьогодні? Як змінювалися освіта і школа від минулого до сьогодні? (Розділ 4).

Що таке взаємодія культур? Як складалося розмаїття України? Яких правил слід дотримуватися під час організації та в ході подорожей до пам'яток історії та культури, туристичних об'єктів, під час прогулянок і відпочинку? (Розділ 5).

7. Індивідуальні/групові проекти: планування власної діяльності на певний проміжок часу, планування співпраці з іншими у проекті, дослідницька діяльність, співпраця з реалізації проекту та досягнення результатів, презентація результатів проекту.

Приклади:

Географічне розташування та історичне походження мого села/селища/міста. Минуле в сьогодні: про що розповідає топоніміка (Розділ 1).

Топоніміка, лексика, фольклор, соціальні практики як прояв присутності минулого в сьогодні. Історія в іменах, звичних/шкільних назвах (Розділ 2).

Історія в особах, подіях, явищах, процесах, пам'ятках історії України та світу (за заданими критеріями в межах теми). Про що та про кого розповідає історія мого краю? (Розділ 3).

Об'єкти громадського простору мого села/селища/міста вчора, сьогодні, завтра. Безперервність і зміни в історії та сьогодні у моєму краї та навколо мене (Розділ 4).

Культурне розмаїття в назвах мого села, селища, міста. Пам'ятки розмаїття навколо мене. Складання та/або опис екскурсійного маршруту пам'ятними місцями мого краю (Розділ 5).

Пропоновані модельною навчальною програмою курсу види навчальної діяльності жодним чином не обмежують автономію і творчість учителя –

програмові положення лише застерігають від одноманітності в організації діяльності учнів, небажаної монологічності й однотипності їхньої діяльності.

Учитель, плануючи й організовуючи навчання п'ятикласників курсу, може диференціювати/ускладнювати кожний із пропонованих видів діяльності за рахунок зменшення допомоги учням аж до їхньої повної самостійності чи ускладнення завдань, пропонуючи їм оперувати більшим обсягом інформації чи складнішими способами діяльності.

Частина 2. НОВІ ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

1. ЯКІ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗМІСТУ І МЕТОДИКИ КУРСУ

1. Компетентнісний підхід у навчанні учнів

Компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі (Додаток 17 Стандарту) передбачає формування відповідних вмінь і ставлень учнів з оволодіння державною мовою, розвитку математичної, екологічної, підприємницької, соціальної та культурної компетентності, здатність розуміти взаємозв'язок суспільства і природи і роль технічного прогресу, до інноваційності та бажання вчитися впродовж життя.

Провідним у навчанні курсу визначено компетентнісний підхід, що передбачає спрямування освітнього процесу на формування/розвиток в учнів ключових компетентностей та наскрізних умінь як результату навчання.

Організація навчання учнів курсу в 5 класі має бути спрямована на формування таких здатностей учнів як: ідентифікувати себе як представника різних спільнот; виявляти вплив належності людини до різних спільнот і зовнішніх чинників на формування її поглядів та переконань; характеризувати тяглість історії, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; визначати види, джерела інформації, перетворювати джерельну інформацію з однієї форми в іншу (текст, схема, таблиця, діаграма, інфографіка тощо), використовувати цифрові технології для пошуку потрібної історичної та суспільно значимої інформації, її добору, перевірки, впорядкування і поширення; використовувати історичні джерела та артефакти для пізнання минулого; формулювати та аргументувати власні погляди та переконання, конструктивно спілкуватися на актуальні суспільні й історичні теми; знаходити в історії приклади розв'язання суперечностей і конфліктів; співпрацювати з іншими, досягати порозуміння з людьми з відмінними ідеями та цінностями, використовуючи власний досвід та історичні приклади.

Уроки з курсу мають формувати наскрізні в усіх ключових компетентностях уміння учнів, а саме: читання з розумінням, висловлення власної думки усно і письмово, критичне і системне мислення, творче продукування нових ідей, логічне обґрунтування позиції, ініціативність, розв'язання проблем, ухвалення рішень, розуміння ризиків, співпраця з іншими.

У навчанні курсу важливим є залучення знань, здобутих учнями на початковому рівні освіти, їхнього життєвого досвіду, а також реалізація

міжгалузевих зв'язків із предметами чи курсами інших освітніх галузей. Приміром, при розгляді питань відліку часу в історії варто спиратися на знання учнів із математики; при роботі з джерелами інформації, зокрема, текстами, стануть в пригоді знання й уміння учнів із мовно-літературної галузі; при з'ясуванні шляхів пошуку інформації, методів визначення достовірності джерела знадобляться знання й уміння учнів із предметів і курсів інформатичної галузі; при обмірковуванні питань впливу людини на довкілля слід залучити опановані учнями відомості у предметах і курсах природничої галузі; при розгляді питань взаємовідносин людей у суспільстві варто послатися на те, що учні вже знають і вміють з уроків предметів і курсів соціальної й здоров'язбережувальної галузі; розглядаючи історичні пам'ятки, добре провести зв'язки з тим, що учні опанували в мистецькій галузі, а от говорячи про винаходи людства в різні історичні епохи, можна звернути увагу учнів на те, що про це йтиметься і на уроках технологій.

Така побудова методичної системи викладання курсу в 5 класі забезпечить як формування ключових компетентностей, так і реалізацію його змісту, що є інтегрованим по своїй суті.

II. Інтегративний характер і зміст курсу

Курс «Досліджуємо історію і суспільство» побудований на внутрішньогалузевій інтеграції громадянської та історичної освітньої галузі з поєднанням змісту та освітніх можливостей історії України, всесвітньої історії та громадянської освіти.

Курс має спрямовувати учнів на виявлення й дослідження зв'язків між минулим, теперішнім і майбутнім, сприйняття громадянської та історичної галузей знань як вагомих для них, позаяк історія досліджує минуле, а громадянська освіта розглядає теперішні явища, події та процеси. Розгляд суспільно значущих та історичних подій, явищ, процесів, діяльність осіб в минулому і тепер слід розглядати в призмі Я-дитини: я і минуле, я і держава, я і суспільство, я і спільнота, я і сьогодення, я і майбутнє.

Зміст курсу інтегрує громадянознавчий та історичний компоненти (останній відповідно передбачає інтеграцію історії України та всесвітньої історії). Всі вказані компоненти знайшли місце в курсі й гармонізовані між собою.

Громадянознавчий компонент курсу в 5 класі передбачає оволодіння учнями чільними поняттям громадянської освіти як-то: гідність людини, ідентичність, спільнота, суспільство, правила, полікультурність тощо. Реалізація компоненту супроводжується використанням особистісних уявлень учнів, їхнього життєвого досвіду, історичних прикладів, а також розглядом та аналізом історичних та сучасних суспільно значимих явищ, подій і процесів. Громадянознавчий зміст програми розкривається, конкретизується (учні цієї вікової категорії мислять конкретними образами), збагачується й урізноманітнюється на прикладі конкретного історичного матеріалу.

Історичний компонент в програмі курсу передбачає оволодіння учнями на елементарному рівні такими поняттями і категоріями історії як історичний час, історичний простір, історична подія, історичне джерело, історична постать, вплив

минулого на сьогодення тощо. Це реалізується через формування уявлень і початкових знань учнів про історичне пізнання, дослідження історії, способи, форми й методи створення, відображення й збереження історичної й суспільно значимої інформації. Передбачені програмою історичні та громадянські знання передбачають зв'язок із відомостями з географії.

У ході навчання курсу учні 5 класу мають сформувати вміння характеризувати історичні та суспільно значимі події, явища, процеси, порівнювати їх; розрізняти географічний та історичний простори; виявляти зв'язки людини з природою, людини із спільнотою та суспільством; оцінювати різноманітність культур; усвідомлювати вплив минулого на сучасне і майбутнє та ін.

Поняття громадянської освіти мають бути природно вплетені в історичний матеріал – систему введення таких понять слід узгоджувати з логікою розгортання історичного матеріалу, а опановані учнями громадянські знання мають допомагати їм встановлювати зв'язок минулого і теперішнього.

Зміст курсу містить ретельно відібрані матеріал і сюжети для мотивування учнів до навчання історії та громадянства, що створюватиме підґрунтя їхньої подальшої громадянської та історичної освіти.

III. Активне й інтерактивне навчання учнів

Реалізація мети і завдань курсу можлива лише за умови застосування активних та інтерактивних методів навчання, коли учні є суб'єктами навчання: виконують творчі завдання, беруть участь в діалозі, дискусії, ставлять запитання одне одному та вчителю. Зазвичай така модель навчання потребує від учнів самостійного дослідження, врахування багатьох інтересів і інтерпретацій, припускає варіативність думок і відповідей. Уроки інтегрованого курсу можуть бути подібні дослідницькій лабораторії чи дискусійному клубу, де кожний учень/учениця має змогу індивідуально чи в групі дослідити суспільні й історичні явища та процеси, висловити власну позицію, поміркувати вголос, поділитися враженнями та особистим досвідом.

Відтак принципове значення для організації навчання учнів курсу в 5 класі відіграють методи навчання. Кожний урок із курсу має передбачати різні види пізнавальної, розумової та навчальної активності учнів. При цьому обов'язковою вимогою є поступове ускладнення методів навчання залежно від готовності вчителя і учнів до організації/участі в багатосторонній комунікації.

Основним методом опрацювання змісту є постановка запитань до тексту/ілюстрації та пошук відповідей на них, виокремлення в тексті опорних слів, нових понять, головного (головних думок), співвіднесення відомостей тексту та ілюстрацій, графічних організаторів, інтернет джерел тощо. Наприклад, працюючи з текстом, учні можуть шукати відповідь на запитання, добирати коментарі до ілюстрацій, складати план, порівнювати текст з ілюстраціями та картами, знаходити нові слова та витлумачувати їх, складати схеми і діаграми. Слід відмовитись від того, щоб учні лише читали тексти і відповідати на

запитання з підручника – вони мають навчатися досліджувати, ставити запитання, висувати власні гіпотези, добирати й оцінювати інформацію тощо.

Варто якнайширше залучати життєвий досвід учнів, особливо під час розгляду питань громадянознавчого змісту та краєзнавчого матеріалу. Це відкриває перспективу їхньої позаурочної діяльності, наприклад, в реалізації творчих завдань і групових проєктів.

Важливою умовою успішного навчання курсу в 5 класі є актуалізація знань і життєвих уявлень учнів, узагальнення й систематизація вивченого на уроці, що організують тими ж активними та інтерактивними методами. Тож плануючи урок, треба обов'язково передбачити час на ці етапи, відібрати відповідні методи, скориставшись для цього, приміром, відповідними завданнями підручника.

Застосування активних та інтерактивних методів на уроках із курсу як-от мозковий штурм, дискусія, рольова гра, моделювання, взаємонавчання, робота в малих групах, драматизація має поєднуватися з більш традиційними для нашої освіти методами навчання. Так, роботу учнів із підручником можна чергувати з коротким викладом (розповіддю) вчителя, роботою із зошитом. З огляду на вікові особливості п'ятикласників розповідь учителя має тривати до 5-7 хв., а уроки жодною мірою не слід зводити до читання й переказування учнями тексту підручника. Немає потреби переповідати матеріал, викладений у підручнику, як і не потрібно ускладнювати виклад додатковою інформацією. Слово вчителя має бути образним, емоційним та апелювати до особистісного досвіду п'ятикласників. Навчання курсу має включати різноманітну самостійну роботу учнів як на уроках, так і вдома.

Концепція курсу передбачає застосування технології дослідницького навчання, коли учні 5 класу здійснюють пошукові завдання за допомогою або під керівництвом учителя. Учням цієї вікової групи можна запропонувати виконувати пошукові завдання у такий спосіб: 1) пошук/опрацювання інформації з різних джерел щодо тлумачення поняття; 2) обговорення набутої інформації в класі; 3) вироблення за допомогою вчителя визначення поняття й порівняння його з підручником, словником тощо.

З-поміж методів навчання заслуговують на увагу й ігрові. Під час вивчення учнями тем курсу може йтися як про створення окремих, епізодичних ігрових ситуацій, так і про застосування ігрових форм навчання.

Доречними є ігри-подорожі, ігри-дослідження, ситуативне моделювання, які можна сконцентрувати в часі, обмеживши однією темою або й одним уроком. Варто ширше використовувати урок-екскурсію, навчальну подорож (в тому числі й віртуальні), наприклад, до місцевого музею чи природної пам'ятки.

Учителю в міру потреб і можливостей варто підбирати індивідуальні завдання і корегувати очікувані результати для конкретних учнів, ураховуючи їхні зацікавлення, інтелектуальні здатності та емоційний стан.

За пропонованими підходами до навчання ефективність процесу і досягнення учнями високих результатів є можливими лише за умови свідомого систематичного застосування вчителем описаних методів і прийомів і його постійної уваги до середовища, в якому відбувається навчання.

IV. Розвиток читацької компетентності на уроках із курсу

Особливу увагу в курсі «Досліджуємо історію і суспільство» слід надати розвитку читацької грамотності учнів. Курс передбачає як правило усні форми роботи. Вчитель має добре вміти організувати роботу учнів із текстами (передусім, уміщеними в підручнику).

Починати опрацювання будь-якого питання плану слід із привернення уваги учнів до завдання на осмислення тексту, що вміщене перед ним. Читання тексту кожного пункту параграма має бути спрямованим. Для цього й подані завдання/запитання перед текстом. Учні мають прочитати текст пункту і дати відповідь на ці запитання.

Організувати читання тексту можна ланцюжком (по черзі). Під час читання слід нагадувати учням про необхідність обдумувати завдання та обов'язково залучати їх до пояснення кожного абзацу шляхом постановки запитань. У ході читання вчителю варто пропонувати учням виділяти головне в кожному абзаці. Для цього їх треба навчити дотримуватись простої інструкції:

Як виділяти головну думку в тексті

Уважно прочитайте текст і дайте коротку відповідь на запитання:

Про що говориться в тексті?

Що саме про це говориться?

Чіткі відповіді на ці два питання і будуть головною думкою, що відображає смисл тексту.

Після завершення читання необхідно повернутися до виконання загального завдання до тексту і вислухати думки кількох учнів або представників пар/груп.

При проведенні обговорення в загальному колі (бесід), які активізують увагу учнів та сприяють осмисленню матеріалу щойно прочитаних абзаців, учителю варто намагатися створити комфортну ситуацію для кожної дитини. Якщо в неї гарна, швидка пам'ять, і вона може відповідати на запитання, не підглядаючи у текст підручника – це дуже добре. А от якщо дитині треба підглянути відповідь у підручнику (зошиті), не слід забороняти їй це – навпаки варто заохочувати це й спрямовувати її до тексту.

V. Підготовка вчителя до викладання курсу

Ефективне навчання учнів курсу вимагає відповідної ретельної підготовки вчителя. Адже перед ним – абсолютно інші п'ятикласники – нушівці, й абсолютно новий курс. Це потребує перебудови не лише методичної системи, а й мислення вчителя в бік інноваційності, зміни власної ролі, розширення ініціативи та самостійності учнів в освітньому процесі. Тому замість переказування абстрактної «готової» інформації, відірваної від життя і суспільного досвіду учнів, постає потреба у застосовуванні методів навчання, що активізують їхню діяльність. Відтак роль учителя на уроці – організувати індивідуальну/парну/групову роботу учнів навколо питань і проблем у контексті теми чи розділу курсу.

Підготовку вчитель має розпочати з ознайомленням із змістом курсу, пояснювальною запискою та прикінцевими положеннями модельної навчальної

програми. В ній учитель знайде відповіді на два головні питання: «ЧОГО НАВЧАТИ» та «ЯК НАВЧАТИ» учнів у курсі. Адже, крім змістових одиниць, програма містить методичні рекомендації з організації освітнього процесу – опис особливостей навчання учнів курсу, перелік пропонованих видів навчальної діяльності та ефективних методів навчання, рекомендовані процедури й форми оцінювання учнів тощо.

Важливо, щоб учитель не відтворював пасивно модельну навчальну програму курсу, а став її співавтором чи навіть творцем на її основі власної навчальної програми. Опрацьовуючи з учнями зміст курсу, вчитель має брати до уваги специфіку освітнього закладу й конкретного класу, де він викладає, а також індивідуальні потреби і можливості учнів. Програма курсу надає багато можливостей для розгляду на уроках питань регіональної і локальної історії та подій сучасності. Завданням учителя є використати ці можливості в повній мірі.

Ефективне навчання учнів курсу передбачає також створення позитивної атмосфери навчання й ефективного освітнього середовища, що забезпечує толерантне ставлення до дитини, її безпеку, реалізацію творчих здібностей, де заохочують висловлення нею власних думок і міркувань, створюють умови для позитивної взаємодії учасників освітнього процесу. І це є також одним із основних завдань вчителя у викладанні курсу.

Учителю історії та громадянської освіти, адміністрації закладу варто звернути увагу на те, що освітній заклад здійснює процес спрямованої соціалізації учня/учениці, тому певною мірою відповідає за їхній громадянський розвиток. Навчання учнів буде більш успішним за умови панування в освітньому закладі демократичної атмосфери, рівності у взаємовідносинах учасників освітнього процесу, побудованих на партнерських засадах і взаємоповазі.

Таким чином, нові тенденції в освіті, пов'язані з НУШ, упровадження Стандарту, програмові положення й специфіка курсу «Досліджуємо історію і суспільство» потребують оволодіння вчителем методикою, що стимулює дослідницьку діяльність, системне й критичне мислення учнів 5 класу, інтерактивними методами та технологіями, які в подальшому можуть стати його власним стилем навчання учнів предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі.

2. ЯК МАЄ БУТИ ОРГАНІЗОВАНЕ НАВЧАННЯ УЧНІВ КУРСУ В 5 КЛАСІ

Окремі відомості, отримані учнями при вивченні інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі не розкривають в повній мірі суть історії та громадянської освіти як складників нового курсу «Досліджуємо історію і суспільство». Тому головна методична задача вчителя в п'ятому класі полягає в тому, щоб правильно підібрати методи, прийоми, форми і засоби навчання відповідно до цілей і завдань курсу та особливостей дітей цього віку.

Вимоги особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів обумовлюють систематичне використання активного й інтерактивного навчання у поєднанні з дослідницьким і творчим.

Основною організаційною формою навчання учнів курсу є урок. Його структура за умов переважання діяльнісно-результативного підходу та

застосування активного навчання й інтерактивних методів передбачає дотримання певного алгоритму діяльності вчителя та учнів.

Структура уроку з курсу «Досліджуємо історію і суспільство» має бути трьохчастинною й уналежнювати вступну, основну та підсумкову частини.

Вступна частина уроку (тривалістю зазвичай до 7 хв) є етапом актуалізації опорних знань і уявлень учнів та мотивації їх до навчання. Актуалізація – це поживлення в пам'яті учнів опорних знань та життєвих уявлень. Опорними такі знання й уявлення учнів є тому, що на них базуватимуться наступні знання, адже вони стають міцнішими й більш осмисленими, якщо ученя набуває їх у контексті того, що він про це знає.

Звернення до вже засвоєного матеріалу також виконує мотиваційну функцію – посилює увагу учнів до теми, проблеми, підвищує їхню зацікавленість. Це дає учням змогу усвідомити потрібність, персональну значущість того, чого можна навчитись на конкретному уроці.

Тож завданням учителя є підібрати для цієї частини уроку завдання і методи, які сприятимуть: пригадуванню учнями наявних у них знань, уявлень, умінь, пов'язаних темою, що опрацьовуватиметься; перевірці й оцінюванню цих знань і уявлень; зосередженню учнів на новій темі; створенню основи для сприйняття ними нових відомостей та ідей; посиленню зацікавленості до навчання.

У цій частині уроку вчитель має заохочувати учнів до роздумів і міркувань. Активне пригадування того, що вони знають з нової теми, спонукає їх аналізувати власні знання й уявлення та визначити рівень власних знань і уявлень, до яких можуть бути долучені нові.

Наприкінці вступної частини уроку вчитель має представити тему уроку та очікувані навчальні результати. Це дає учням змогу усвідомити власні цілі навчання, зрозуміти зміст їхньої діяльності – того, чого вони мають досягти в результаті уроку і чого від них очікує вчитель.

Щоб сформулювати очікувані результати уроку з курсу, слід взяти до уваги такі положення:

1. Компетентність як результат діяльності учня уналежнює три складники – знання, навички й уміння, особистісне ставлення. Відтак формулювання результатів уроку має передбачати: обсяг і рівень засвоєння знань учнів, що буде забезпечений на уроці; обсяг і рівень розвитку навичок і умінь, досягнутих після уроку; розвиток (формування) емоційно ціннісної сфери учня, яка забезпечує формування переконань, характеру, вплив на поведінку тощо.

2. Реалізація діяльнісного підходу в навчанні учнів курсу вимагає формулювання очікуваних результатів як тих, що висвітлюють результати діяльності на уроці саме учнів й чітко відображати рівень планованих у підсумку уроку навчальних досягнень учнів. Відтак результати мають бути сформульовані для учнів («Після цього уроку учні зможуть...») за допомогою відповідних дієслів. Наприклад, знання: називати, описувати, пояснювати, визначати, характеризувати, порівнювати, відрізняти тощо; уміння і навички: дискутувати,

аргументувати, аналізувати тощо; ставлення: сформулювати та висловлювати особисте ставлення до..., пояснювати своє ставлення до....

3. В основу формулювання очікуваних результатів уроку слід покласти визначені Стандартом загальні й конкретні обов'язкові результати та орієнтири для оцінювання для відповідного циклу, а також очікувані результати навчання учнів, зафіксовані в модельній навчальній програмі до кожного розділу курсу для 5 класу. Учитель має їх конкретизувати, уточнити, узгодити з матеріалами теми.

Таким чином, визначення очікуваних результатів учителем під час проектування уроку та їх представлення учням на уроці є обов'язковими й важливими процедурами.

Після вступної частини уроку вчитель організовує активну діяльність учнів з дослідження, опанування навчальним матеріалом, його осмислення, формулювання запитань, пошуку відповідей на поставлені запитання. Це – основна частина уроку, тривалість якої як правило до 35 хв.

Головним завданням цієї частини є конструювання учнями знань і навичок, формування власного ставлення до теми. На цьому етапі уроку з курсу учні за допомогою вчителя порівнюють свої очікування з тим, що їм реально пропонують вивчити; ставлять запитання щодо нового змісту; досліджують різні аспекти проблеми, експериментують, пробують зробити що-небудь із того, чого навчаються, на практиці, на основі наявних у них уявлень, знань, умінь; аналізують набутий досвід; виявляють головне, осмислюють теоретичні положення; відстежують хід власних думок; роблять висновки щодо змісту матеріалу; пов'язують зміст уроку з особистим досвідом.

Учні опановують нові відомості та ідеї в ході читання тексту, перегляду відео, роботи з ілюстративним матеріалом, прослуховування розповіді вчителя тощо. Подальше відпрацювання й закріплення учнями нових знань і способів діяльності на цьому етапі уроку відбувається за допомогою різноманітних методів і прийомів організації їхньої активної роботи в різних формах.

Коли учні зрозуміли основні ідеї уроку й поуправлялися в уміннях, слід перейти до підсумкової частини уроку. Її тривалість – до 10 хв. Завданнями цієї частини уроку є узагальнення, систематизація учнями вивченого та їхня рефлексія щодо процесу та результатів навчальної діяльності. На цьому етапі уроку вчитель спонукає учнів подумати про те, що вони дізналися, чого навчилися, запитати себе, що це для них значить та як і де вони можуть це використовувати.

У цій частині уроку учні разом з учителем: узагальнюють та інтерпретують основні ідеї уроку; обмінюються думками; висловлюють особисте ставлення до окремих положень матеріалу чи уроку в цілому; оцінюють набуті знання і вміння; ставлять перед собою нові запитання; планують застосування вивченого. Тут вони набувають і розвивають такі важливі вміння як резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, лаконічно описувати емоції, співвідносити нову інформацію з власними попередніми уявленнями.

Специфіка курсу «Досліджуємо історію і суспільство» потребує дослідження учнями на уроці певної історичної чи суспільної проблеми. Тому діяльність учнів на уроці слід починати з визначення того, що вони вже про це

знають, та чого належить навчитись. Потім слід організувати роботу учнів із різноманітними джерелами інформації через формулювання запитань й пошуку відповідей на них, виявлення фактів і розгляду варіантів розв'язання проблеми. А далі, наприкінці уроку, перейти до заснованого на опанованих учнями відомостях осмислення ними досягнутих результатів.

3. НА ЯКИХ ЗАСАДАХ ПОБУДОВАНО ПІДРУЧНИК З КУРСУ

Назва та концептуальні основи курсу «Досліджуємо історію і суспільство» визначають основні підходи до конструювання й змісту підручника для 5 класу. Концепція підручника з курсу «Досліджуємо історію і суспільство» як важливого засобу навчання виходить із того, що він має максимально забезпечити можливості активної роботи учнів на уроці та самостійної роботи вдома. Основні технології, що реалізує підручник, – це технології активного навчання, розвитку критичного мислення й дослідницького навчання учнів 5 класу.

Обсяг тексту підручника є педагогічно доцільним і обумовленим віковими особливостями учнів. Він розподілений на окремі параграфи і пункти, кожен з яких є цілісною системою компонентів, що забезпечують розв'язання завдань конкретного уроку, орієнтовані на активну діяльність учня і можуть бути реально засвоєні всіма учнями на кожному уроці без залучення додаткової інформації.

У підручнику поєднано основний (інформаційний) текст, візуальний ряд, включаючи поліграфічний дизайн, та методичний складник для опрацювання учнями і вчителем кожної теми та розділу в цілому. Передбачено, що за допомогою підручника вчитель може організувати різні види пізнавальної діяльності учнів з урахуванням методичних етапів навчання, послідовно спрямовуючи її на:

- актуалізацію вже наявних в учнів знань і життєвих уявлень і мотивацію вивчення теми;
- засвоєння і осмислення у процесі активної пізнавальної діяльності нових знань (нескладних понять, їх ознак, зв'язків та прикладів, що їх конкретизують, ілюструють відповідно до програми) в їх логічному зв'язку;
- відпрацювання нових пізнавальних умінь і навичок відповідно до програмових вимог;
- узагальнення та рефлексію засвоєного змісту, приведення його у систему з уже наявними знаннями та уявленнями;
- подальше осмислення засвоєного змісту і удосконалення вмінь у процесі роботи вдома.

Пропоновані в підручнику методи, форми, прийоми навчання учнів, різні типи завдань забезпечують учителя необхідним інструментарієм і позбавляють потреби в додаткових методичних рекомендаціях щодо опрацювання тем курсу.

Кожний із цих компонентів діяльності учнів і вчителя під час уроку з курсу реалізується за допомогою навчального матеріалу (текстів та завдань), поданих у підручнику під різними, але повторюваними від параграфу до параграфу, рубриками.

Інформаційна функція підручника забезпечена наявністю у параграфах

авторського тексту, що розкриває основні ідеї і поняття теми, та додатковими елементами, які доповнюють, конкретизують, ілюструють авторський текст: історичними документами, візуальним рядом, графічними організаторами, інфографікою, творами літератури та усної народної творчості, відомостями про дослідників тощо, які пов'язані з темою уроку.

Одне з основних завдань навчання курсу – ввести учнів в історичний і громадянськознавчий контекст і допомогти їм орієнтуватися в історичній та суспільній інформації. На цьому етапі важливо навчити їх працювати з текстами й іншими джерелами знань, зокрема з такими їх різновидами, як карти, таблиці, ілюстрації, фотодокументи і т.п. Учні мають навчитись читати текст осмислено, структурувати його (виділяти опорні слова, головне, знайому/нову інформацію, окремі епізоди, складати план), формулювати питання до нього.

Розвивальна функція підручника реалізована як через систему текстів, які є цікавими і різноманітними за змістом, так і через систему пізнавальних завдань різного дидактичного спрямування як-от:

- завдання, що актуалізують життєвий досвід, уявлення, знання учнів, мотивувальні запитання й завдання перед початком вивчення теми, подані на початку кожного з параграфів;
- завдання для осмислення нового матеріалу, вміщені перед кожним із поданих текстів у вигляді запитань та/або матеріалу для невеликого дослідження, адже учні мають розуміти, навіщо вони опрацьовують той чи інший текст і яким має бути результат; окремі завдання на розмірковування, більш складні проблемні завдання, завдання на розвиток критичного мислення учнів (формулюються дієсловами та словосполученнями «доведіть», «порівняйте», «висловіть власну думку»);
- пошукові, творчі, дослідницькі завдання під QR кодом для поглиблення розуміння учнями матеріалу уроку;
- завдання для повторення, узагальнення й осмислення результатів уроку, вміщені наприкінці параграфа, серед яких більш прості – репродуктивні завдання і більш складні – перетворюючі та творчо-пошукові, частину з яких учні можуть виконати в класі, а частину – вдома.

За типологією у системі завдань підручника вчитель може знайти:

- репродуктивні, що вимагають правильного відображення засвоєної учнями навчальної інформації. Вони подані почасти (якщо мова йдеться про складні для сприйняття учнів поняття чи події) перед текстами в параграфі та наприкінці параграфа (перші 3-4 завдання чи запитання);
- пошукові, коли учні мають за допомогою вчителя або самостійно виявити нові ознаки засвоєного поняття, або проблемні, спрямовані на здобуття (самостійно чи колективно) нових знань і висновків на основі раніше набутих в ситуації навчального ускладнення. Такі завдання стоять перед текстами та наприкінці параграфа (останні 2-3 завдання, подані курсивом);
- дослідницькі та практичні, які потребують доцільного вправного застосування учнями набутих вмінь;

- творчі, що передбачають прояв учнями новаторства та креативності, реалізації власних ідей (вміщені під QR кодом та наприкінці параграфа).

Велика (надлишкова) кількість завдань у підручнику дає змогу кожному вчителю організувати навчання відповідно до індивідуальних особливостей кожного учня та рівня класу в цілому.

Завдання для учнів, вміщені в підручнику з курсу, передбачають оптимальне поєднання різних форм навчання: індивідуальної, парної, групової та колективної (фронтальної), що зазначено в пам'ятках (інструкціях) до виконання завдань. Це є важливим у контексті формування ключових компетентностей і наскрізних умінь учнів.

Виховна функція підручника забезпечена як змістом авторського і додаткових текстів, що спрямовані на формування гуманістичного світогляду дитини, здатності логічно обґрунтовувати і доводити твердження, моральне і патріотичне виховання, так і виконанням спеціальних завдань, що стимулюють учнів до обдумування історичних і суспільно значимих подій і явищ, діяльності і вчинків історичних діячів, обговорення важливих питань життя в минулому й сьогодні з однокласниками, батьками, іншими дорослими представниками родини. Виховна функція підручника підсилена візуальним рядом підручника, що забезпечує увагу учнів до певних історичних і суспільних подій, явищ і процесів, їх аналіз та оцінку, зокрема особистісно-ціннісну й емоційну.

Особливістю пропонованого підручника є те, що автори формують світогляд учнів на позитивному сприйнятті минулого і сьогодення України і світу, акцентують увагу на досягненнях, історичних та культурних здобутках людства. Разом із тим підручник орієнтований на формування національно свідомої особистості, громадянина, патріота, який пишається своєю державою, її історією і культурою, минулим і сучасністю.

Реалізація на практиці принципів дитиноцентризму та педагогіки партнерства, толерантності і врахування полікультурності, поліконфесійності та багатонаціональності українського суспільства допоможуть учителю перетворити уроки з курсу на уроки об'єднання і взаємоповаги.

Ілюстративний матеріал у підручнику представлений:

- піктограмами, що є показниками повторюваних рубрик для орієнтування учнів на певний вид навчальної діяльності;
- малюнками, що уможливають «включення» наочного мислення учнів в аналіз пропонованої ситуації;
- фотодокументами, ілюстраціями картин, що відображають події минулого і сучасності;
- географічними й історичними картами та картосхемами, які зображають природні зони чи розкривають перебіг окремих подій;
- таблицями, схемами, інфографікою, що візуалізують і систематизують навчальну інформацію;
- шмуц-титулами перед кожним розділом, зворотами обкладинки, що орієнтують учня на певний зміст та підвищують його зацікавленість курсом та мотивацію навчання.

Звернемо увагу вчителів на те, що підручник, як і курс в цілому, є інноваційним за способом подання змісту і методикою роботи з ним. Він містить принципово нові елементи методичного апарату: завдання з розвитку системного і критичного мислення, організації інтерактивного навчання учнів, дослідницькі та творчі завдання тощо.

Матеріал підручника розподілений на розділи відповідно до програми. Кожний з розділів складається з параграфів («уроків»), а параграфи – з пунктів. Із метою активізації пізнавального інтересу учнів всі назви параграфів і пунктів сформульовано у вигляді запитань, що відбивають основну ідею, думку відповідного тексту.

Конструктор підручника

§... ТЕМА УРОКУ

Обговоріть з однокласниками

Мотивувальне запитання/завдання

та/або

Завдання з міні дослідження для актуалізації знань, уявлень, досвіду учнів

1.ЩО ОЗНАЧАЄ...

Подумайте

Відкрите запитання/завдання до тексту: виконується під час чи після читання

Текст, розмір пункту не більше 3-4 невеликих абзаців. Усього обсяг тексту не перевищує 2 сторінок

Дослідіть

Завдання (1-2), що замінює частину тексту і дозволяє осмислити матеріал: художній текст чи зображення

2....

Використовуйте інструменти дослідження

Визначаючи дату історичної події, пам'ятайте... (наприклад)

...

...

3....

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконайте завдання під QR кодом

Набір (перелік) пошукових завдань для осмислення матеріалу: 1-2 до кожного пункту параграфа

Перевірте себе

1. Питання на відтворення матеріалу кожного пункту

2.

3.

4. відкриті запитання/творчі завдання

5.

6.

А ще ви можете

2-3 творчих завдання на вибір для роботи в класі чи вдома

Уроки, які проводитиме вчитель за параграфами у підручнику, спираючись на його методичний апарат, мають відтворювати таку методику і структуру:

1. Вступна частина: обговорення запитань та/або виконання дослідницького завдання, що починає параграф і має на меті актуалізувати знання, уявлення досвід учнів; воно відбиває основну проблему (питання), якій присвячено урок.

2. Основна частина: опрацювання смислових частин параграфа – пунктів (їх, як правило, 3). Вони мають назви у вигляді запитань, на які відповідає зміст пункту. Пункти параграфа учні опрацьовують через виконання завдань на осмислення тексту (вміщені перед текстом) і завдань на осмислення змісту матеріалу (подані всередині або наприкінці тексту).

Під час читання тексту підручника та/або розповіді вчителя варто звертати увагу на розтлумачені основні поняття, фрагменти документів, ілюстрації та завдання з опрацювання цих ілюстрацій документів.

3. Заключна частина: наприкінці параграфа є завдання і запитання, за якими як учитель, так і самі учні, можуть перевірити, чи досягнуто очікуваних результатів уроку. Ці запитання і завдання розраховані на репродуктивний і пошуковий рівні пізнавальної діяльності учнів. Звершується кожний параграф кількома завданнями творчого характеру як правило різного рівня складності, з учні можуть обрати 1-2 для виконання вдома.

Учителю варто обирати із запропонованих наприкінці кожного параграфа посильні й доступні для учнів завдання для забезпечення досягнення очікуваних результатів уроку. При визначенні завдань для роботи в підсумковій частині уроку та учнів удома слід зважати на особливості класу, інтереси учнів та рівень опанування ними новим матеріалом. Завдання мають бути цікавими для учнів і виконуваними. Варто пам'ятати, що мету курсу не можна зводити лише до набуття учнями знань – головним є опанування вміннями, формування ключових компетентностей, розвиток ціннісної сфери учнів.

4. ЯК ОЦІНЮВАТИ УЧНІВ ІЗ КУРСУ

Оцінювання – це вимірювання навчальних досягнень тих, хто навчаються, тобто порівняння і встановлення співвідношення того, що учень знає й уміє, до того, що він/вона має знати й уміти на певний момент навчання відповідно до програми. Воно має бути зорієнтованим на: очікувані результати навчання учнів на відповідному етапі освітнього процесу, ключові компетентності та наскрізні вміння.

Основою оцінювання учнів 5 класу є передбачені модельною навчальною програмою курсу очікувані результати їхньої навчальної діяльності або складники ключових компетентностей і наскрізних умінь, що мають формуватись (розвиватись) під час навчання, а саме: мінімальний обсяг знань, обов'язковий для засвоєння учнем/ученицею у відповідності до його/її індивідуального розвитку та пізнавальних можливостей; основні уміння й навички, формування/розвиток яких передбачено програмою; формування ціннісного ставлення учня/учениці до історичних, суспільних, життєвих явищ і подій, що досліджуються ним/нею.

Діяльність учителя з оцінювання учнів має здійснюватись шляхом поточного і підсумкового оцінювання. Поточне формувальне оцінювання учнів під час уроку передбачає дотримання вчителем таких етапів (кроків): 1) формулювання вчителем (разом з учнями) очікуваних результатів уроку; 2) визначення вчителем (разом з учнями) критеріїв і показників оцінювання; 3) обрання стратегій, процедур та шкали оцінювання; 4) виконання оцінювання вчителем, самооцінювання/взаємооцінювання учнів.

Підсумкове оцінювання дає змогу перевіряти й оцінювати результати роботи учнів: 1) по закінченню засвоєння матеріалу розділу програми; 2) наприкінці семестру; 3) по закінченню навчального року. Оцінка результатів навчання учнів може бути якісною (виражається вербально) та кількісною (позначається балами).

Вибір змісту, форм, процедур поточного і підсумкового оцінювання результатів навчання учнів педагогічними працівниками освітнього закладу освіти залежить від дидактичної мети. Поточне та підсумкове оцінювання п'ятикласників з курсу може здійснюватися вчителем при:

- виконанні практичних дій з поняттями, лінією часу, географічною та історичною картою, відеорядом тощо;
- створенні усної розповіді, творчих продуктів (зокрема есеїв, медіа продуктів, описів і сценаріїв екскурсій);
- плануванні та реалізації проєктів;
- роботі з текстами, таблицями, діаграмами, контурними картами, візуальними джерелами, інфографікою тощо;
- письмовому й електронному тестуванні;
- індивідуальному, груповому та фронтальному опитуванні;
- самооцінюванні й взаємооцінюванні учнів.

При оцінюванні досягнень програмових очікуваних результатів учнів із курсу вчитель має враховувати: логічність і обґрунтованість, осмисленість, глибину, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість міркувань учня, рівень сформованості загальнонавчальних та предметних умінь і навичок, рівень опанування учнем наскрізними вміннями та ключовими компетентностями.

Зрозуміло, що безпосередньо на уроці не можна оцінити виховний ефект курсу, сформованість цінностей та особистого ставлення учнів, адже система цінностей, особисте ставлення, поведінкові моделі учня/учениці проявляються в реальному житті. Тому завданням учителя є створення оптимальних умов для вільного висловлення й захисту учнем власної думки з будь-яких історичних, суспільно значимих питань/проблем у будь-яких ситуаціях у навчальній та позаурочній діяльності.

Оцінювання має бути відкритим для учнів. Учителю слід інформувати учнів про очікувані результати навчання, показники (критерії), цілі, стратегії, методи та шкалу оцінювання. Це сприятиме свідомій і сумлінній роботі учнів на уроках і вдома, адже вони знатимуть, чого від них очікує вчитель та як він визначатиме оцінку їхньої роботи.

Частина 3. МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ УРОКІВ ІЗ КУРСУ ДЛЯ 5 КЛАСУ

§1. ЯК ЛЮДИ ЖИВУТЬ У СПІЛЬНОТАХ І СУСПІЛЬСТВІ

Очікувані результати уроку

Після цього уроку учні зможуть:

- *розповідати* про унікальність і неповторність кожної людини, зв'язок людини і суспільства;
- *пояснювати*, що таке гідність людини (за допомогою вчителя); як людина своєю діяльністю впливає на різні спільноти;
- *описувати* та *характеризувати* себе за належністю до різних спільнот;
- *розрізняти* локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, *співвідносити* себе з ними;
- *висловлювати власне судження* щодо важливості гідного поведіння з кожною людиною.

План змісту нової теми

1. Чому кожна людина неповторна і унікальна
2. Що об'єднує людей в спільноті і суспільство

1) Вступна частина

Почніть із короткого вступного слова про те, що учні вирушають у цікаву навчальну мандрівку – їх чекає дослідження історії та суспільства. Зазначте, що саме таку назву має новий курс, який вони починають вивчати. Наголосіть, що частково про історію та суспільство учні говорили в початковій школі.

Починаючи роботу над курсом, важливо познайомити учнів із навчальними матеріалами. Приверніть їхню увагу до вступного тексту та рубрик/позначок, які допоможуть їм працювати з текстами. Попросіть їх знайти приклади всього, про що йдеться в параграфах. Покажіть їм також зміст, щоб допомогти орієнтуватись у навчальних матеріалах.

Можна запропонувати учням також ухвалити правила роботи на уроках, яких варто дотримуватись протягом року. Вони можуть бути такими:

- називати одне одного по імені
- говорити коротко, по черзі
- говорити від свого імені
- проявляти повагу до всіх присутніх у класі

Обговоріть з учнями кожне правило (що воно означає для них) та ухваліть їх голосуванням. Зазначте, що правила в спільноті дають змогу людині почуватися безпечно і комфортно та досягати намічених цілей.

Відведіть на це до 10 хв.

Із метою економії часу на уроці можна запропонувати учням розглянути дома навчальні матеріали на предмет змісту й орієнтирів, а правила запропонувати без обговорення. За такого варіанту така робота потребуватиме до 3 хв.

Тепер запропонуйте учням обговорити в загальному колі такі запитання:
Чим люди схожі, а чим відрізняються між собою? Що ви знаєте про людину як неповторну особистість?

Спонукайте учнів пригадувати опановане в початковій школі, а також відоме їм із різноманітних джерел інформації. Надайте слово 3-4 учням.

Далі запросіть учнів до першого в цьому курсі невеличкого дослідження за ілюстрацією та запитаннями до неї:

Яку основну ідею відображено в цій ілюстрації? Як ви б почувалися в такій компанії людей? Чому?

Надайте слово кільком учням.

Відведіть на ці два види робіт до 7 хв.

Оголосіть тему уроку та очікувані результати.

2) Основна частина

1. Перед опрацюванням тексту пункту 2 попросіть учнів поміркувати, виконуючи поетапно таке завдання:

Працюючи індивідуально, запишіть про себе 10 прикметників, що характеризують вашу особистість, починаючи зі слова «Я» і відповідаючи на запитання «який/яка».

Об'єднайтесь у групи і обговоріть, що співпало, а що не співпало у ваших характеристиках. Представте ваші думки класу і обговоріть: що є спільним? Чому так багато різного?

Обговоріть результати індивідуальної й групової роботи в загальному колі, надавши слово представникам кількох груп.

Потім запросіть учнів опрацювати текст й повернутися до цих запитань знову. Надайте слово 2-3 учням.

Далі слід опрацювати з учнями поняття «гідність». Це складна категорія, особливо для розуміння п'ятикласниками. Гідність є основою прав людини. У Конституції України в ст. 28 зафіксовано, що «Кожен має право на повагу до його гідності». Варто виходити саме з права на повагу до гідності кожної людини.

Розпочніть з роботи учнів із байкою Г. Сковороди «Ворон і Чиж». Запросіть їх індивідуально прочитати байку та обговорити в загальному колі: *Чи з гідністю відповів Чиж Ворону? Чому ви так думаєте?*

Після цієї роботи перед опрацюванням тексту запитайте в учнів:

Що означає, на вашу думку, розуміти свою гідність? Що потрібно знати про себе, щоб почуватися гідно?

Після такої роботи невеликий текст (2 абзаци) слугувати узагальненням до того, що таке гідність людини.

Відведіть на роботу з пунктом 1 до 12-15 хв.

2. Зміст пункту 2 частково знайомий учням із початкової школи. Тому запросіть їх знову до дослідження в два етапи за такими завданнями:

I. Що таке спільнота? До яких спільнот належать представники вашої родини? Що притаманно цим спільнотам? Чи відображається в житті вашої родини належність її членів до різних спільнот? Як саме? Поясніть на прикладах.

II. Яким побачили суспільство автори ілюстрації? Що вони, на вашу думку, хотіли відобразити?

Тепер запропонуйте учням додати до того, що вони вже знають, нове, опрацювавши текст, поставивши 2-3 запитання щодо нових для них положень в ньому.

Відведіть на роботу з пунктом 2 до 7 хв.

За наявності часу зверніть увагу учнів на те, що людськими спільнотами та суспільством цікавляться різні науки. Серед них і соціологія. Ця наука вивчає соціальну сферу життя суспільства – відносини між спільнотами людей та взаємодію людей, зокрема користуючись таким інструментом як соціологічні опитування. Зазначте, що школа, клас є спільнотами учнів, між якими складаються відносини як позитивні, так почасти і негативні (коли одні люди незадоволені іншими).

Запросіть учнів виконати таке завдання:

Уявіть себе соціологом. Із якої теми ви б провели соціологічне опитування у вашій школі, класі? Кому воно було б адресоване? Запишіть 2-3 запитання, які ви б включили в опитувальник. Де можна було б використати результати такого соціологічного дослідження?

Як альтернативний варіант завдання учні можуть виконати вдома, тоді варто на початку наступного уроку надати слово 3-4 учням для презентації результатів роботи.

3) Підсумкова частина

Підсумкову частину уроку проведіть за запропонованими наприкінці параграфа запитаннями. Зверніть увагу, що перші три запитання допомагають повторити те, що було прочитане, опрацьоване, інші – є такими, що допомагають осмислювати матеріал.

Запитання і завдання, вміщені наприкінці параграфу, відповідають очікуваним результатам уроку. Кількість пошукових, дослідницьких завдань є надлишковою. Обирайте з них ті, які будуть посильні для учнів.

Для поглиблення розуміння учнями матеріалу уроку можна запропонувати їм виконати завдання під QR кодом (на вибір).

Відведіть на цю роботу до 7 хв.

Для роботи учнів удома запропонуйте їм на вибір завдання під рубрикою «А ще ви можете» та/або завдання під QR кодом.

§ 2. ЧОМУ ЛЮДИ ПАМ'ЯТАЮТЬ СВОЮ ІСТОРІЮ

Очікувані результати уроку

Після цього уроку учні зможуть:

- пояснювати термін «історія», про що і про кого розповідає історія як наука;
- розповідати, хто такі історики, що досліджує історія;
- самостійно використовувати підручник як джерело знань, коментувати його текст під час читання, складати запитання до тексту;
- висловлювати оцінні судження щодо необхідності вивчення історії свого народу і країни.

План змісту нової теми

1. Що таке історія
2. Що досліджує наука історія
3. Чому вивчати історію важливо

1) Вступна частина

Нагадайте учням, що у назві курсу, який вони розпочали вивчати, є слово «історія». Запропонуйте учням обговорити в загальному колі, *що таке історія, індивідуально скласти 2-3 речення з цим словом та представити їх класу.* Зверніть увагу на спільне й відмінне у розумінні учнями цього терміну.

Оголосіть тему уроку та очікувані результати.

Відведіть на це до 5 хв.

2) Основна частина

1. Наголосіть, що курс має назву «Досліджуємо історію і суспільство», тож учням видається чудова нагода бути дослідниками. Запросіть їх до першого такого невеличкого дослідження.

Запропонуйте учням роздивитись ілюстрації перед текстом пункту 1 та відповісти на запитання: *Про яку відмінність історичної науки від історій, що розповідають одне одному люди, ви дізналися з ілюстрації?*

Далі запросіть учнів, опрацьовуючи текст 1 пункту, перелічити значення слова «історія», що є в тексті, та внести в таблицю у дві колонки: ті, які їм були відомі раніше, та ті, про які вони щойно дізналися, й усно проілюструвати це прикладами.

Були відомі	Нові
-------------	------

Зверніть увагу учнів на визначення терміну «історія», подане в рамці. Зазначте, що найважливіші поняття й терміни представлені в навчальних матеріалах саме так.

Відведіть на роботу з пунктом 1 до 10-12 хв.

2. Перед початком читання пункту 2 параграфа запитайте в учнів: *Що, на вашу думку, можуть вивчати історики?* Після короткого обговорення знову запросіть учнів досліджувати, виконавши таке завдання:

Роздивіться назви книжок і поясніть, яким історичним дослідженням вони присвячені. Чи доводилося вам гортати сторінки історичних книжок? Яких? Чим вони вас зацікавили?

Зауважте, що поступово розрізнені відомості про історію перетворились на системну науку. Складне для п'ятикласників поняття «наука» можна пояснити як знання про природу, людей та суспільство, що постійно доповнюються та узагальнюються. З-поміж інших наук, як наприклад, біологія, фізика, географія, важливе місце посідає історія.

Потім запропонуйте учням опрацювати текст пункту 2 та на його основі виконати таке завдання: *Які різновиди історичних досліджень існують? Назвіть їх і поясніть їхній зміст на основі тексту.*

По завершенню роботи зазначте, що, вивчаючи курс, учні знайомитимуться з відомими дослідниками історії та суспільства. Запросіть їх у парах виконати завдання й дізнатися про одного з них під рубрикою «Дослідіть»:

Одним із видатних українських істориків був Дмитро Іванович Яворницький. Уявіть себе істориком-біографом. Розгляньте зображення і зробіть припущення, що відображає кожна з ілюстрацій. Порівняйте свої припущення з текстом нижче і дайте назву кожне із зображень.

Надайте слово представникам 2-3 пар.

За наявності часу запропонуйте учням ознайомитися з фактами про життя й діяльність Дмитра Яворницького (або запропонуйте їм це зробити вдома).

Відведіть на роботу з пунктом 2 до 10-12 хв.

3. Третій пункт змісту теми передбачає пошук учнями обґрунтованих відповідей на запитання: *Чому вивчати історію важливо?*

Для цього запропонуйте учням спочатку провести дослідження за завданням:

На основі інфографіки розкажіть, чому важливо вивчати історію. Наведіть приклади стосовно кожної причини. Яка з них важливіша для вас? Яке своє віконце інфографіки ви б запропонували? Прокоментуйте, як ілюстрації доповнюють зміст інфографіки.

Надайте слово кільком учням.

Відведіть на роботу з третім пунктом до 10-12 хвилин.

3) Підсумкова частина

Підсумкову частину уроку проведіть за запропонованими наприкінці параграфа запитаннями.

Бажано, щоб учні відповіли на перші три запитання для повторення вивченого. Залежно від рівня класу та наявності часу запропонуйте учням одне із запропонованих у матеріалах пошуково-творче завдання (№№4-5 курсивом) або завдання під QR кодом.

Відведіть на цю роботу до 7 хв.

Для роботи учнів удома запропонуйте їм на вибір завдання під рубрикою «А ще ви можете» та/або завдання під QR кодом чи завдання щодо соціологічного

дослідження. Варіюйте завдання залежно від потреб і зацікавленостей учнів та рівня їхнього «просування» в темі.

§ 3. ЩО ТАКЕ ІСТОРИЧНИЙ ЧАС ТА ЯК ЙОГО ВИМІРЯТИ

Очікувані результати уроку

Після цього уроку учні зможуть:

- пояснювати різницю між одиницями вимірювання історичного часу та співвідносити їх (рік – століття – тисячоліття);
- установлювати одночасність подій в історичному просторі, тривалість подій, явищ, процесів та їх часову віддаленість; послідовність історичних подій за допомогою лінії часу;
- висловлювати міркування щодо особливостей вимірювання часу в історії.

План змісту нової теми

1. Що таке хронологія
2. Як люди вимірюють час
3. Як встановити послідовність подій за допомогою лінії часу

1) Вступна частина

Запросіть п'ятикласників до дослідження: *прочитати вміщені на початку параграфа приказки і прислів'я та пояснити зміст будь-якого з них.*

Вислухайте кілька відповідей. Потім запитайте в учнів: *Чому люди складають такі прислів'я?*

Надайте слово ще кільком учням.

Далі запросіть їх дослідити ілюстрації та відповісти на запитання:

Чим відрізняються різні періоди історії людства, що показані на ілюстрації? Що на вашу думку, називаємо періодом? В якій послідовності ілюстрація представляє періоди?

Після відповідей кількох учнів запропонуйте *сформулювати речення, яке б узагальнило всі ілюстрації.*

Тепер запропонуйте учням продовжити дослідження часу в історії та виконати таке завдання:

За ілюстраціями спробуйте визначити хронологічну послідовність, синхронність і тривалість появи технічних винаходів.

Надайте слово 2-3 учням.

Зауважте, що історія не може існувати поза часом і сьогодні ми маємо розібратись, як рахують час в історії на відміну від повсякденного життя.

Оголосіть тему уроку та очікувані результати.

На вступну частину відведіть до 8 хв.

2) Основна частина

1. Перед опрацюванням учнями пункту 1 зверніть їхню увагу на завдання до нього:

З'ясуйте, що таке «хронологія», «хронологічна послідовність», «тривалість» і «синхронність» подій. Як пов'язані ці поняття? Поясніть значення кожного з понять на прикладах власного життя.

Після закінчення роботи учнів з текстом поверніться до цього завдання. Надайте слово кільком учням.

Тепер зверніть увагу учнів на інструменти дослідження (під відповідною рубрикою).

У цій темі вони такі:

Встановлюючи послідовність, тривалість і синхронність подій, ставте запитання:

- ✓ для послідовності «Що було раніше (пізніше)?»
- ✓ для тривалості «Коли?» та «Як довго?».
- ✓ для синхронності «Що відбувалося в один й той самий час?»

Після цього запросіть учнів *повернутися до завдання вище і відкорегувати відповіді щодо хронологічної послідовності, тривалості і синхронності подій.*

Звертайте увагу на нові для учнів терміни і поняття, що виділені в тексті.

Відведіть на роботу до 8 хв.

2. Далі запропонуйте учням *назвати тривалість кожного з проміжків часу. Запитайте: Які з них люди використовують у своєму житті, а які – в історичних дослідженнях?* Вислухайте 2-3 учнів.

Зверніть увагу учнів на завдання для опрацювання тексту пункту 2:

На основі тексту поясніть, що таке відлік часу в історії та якими проміжками користуються історики для вимірювання часу.

У ході роботи з текстом запропонуйте учням *розглянути та прочитати арабські і римські цифри у таблиці.*

Після закінчення роботи з текстом поверніться до завдання до нього, а потім приверніть увагу учнів до інструментів дослідження

Визначаючи дату історичної події, пам'ятайте;

якщо цифри року закінчуються на два нулі, то перша або дві перші цифри вказують номер століття:

500 рік – V століття, 1800 рік – XVIII століття;

якщо замість нулів з'являється хоча б одна цифра, цю дату відносять до наступного століття:

501 рік — VI століття, 1860 рік — XIX століття.

Запропонуйте учням виконати таке дослідницьке завдання на основі таблиці:

Розгляньте таблицю і дайте їй заголовок. На які питання можна відповісти з допомогою цієї таблиці? Складіть до таблиці запитання і поставте його однокласникам. Які навички ви при цьому відпрацюєте?

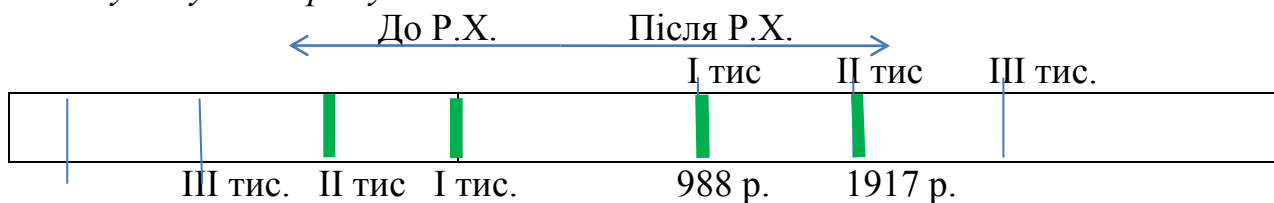
Відведіть на всю цю роботу до 10 хв.

3. Знову запросіть учнів до дослідження. Візьміть до уваги, що учні мають первинні знання про лінію часу з початкової школи. Тому в цьому пункті практично відсутній інформативний текст.

Запропонуйте їм таке завдання (індивідуально або в парах):

Накресліть лінію часу в зошиті. Пригадайте відомі вам події, пов'язані з історією України та історією свого краю. Позначте їх на лінії часу. За допомогою лінії часу продемонструйте однокласникам послідовність наведених вами історичних подій.

Додати знань про лінію часу учні зможуть, виконавши таке завдання:
Назвіть століття і тисячоліття позначених на лінії часу подій. Які особливості відліку часу на відріжку до н.е. ви помітили?

Позначити на лінії:

II тис до Р.Х. будівництво пірамід

I тис до Р.Х. Олімпійські ігри у давній Греції

988 р. Хрещення Русі

1917 р. Українська революція

На роботу з цим пунктом витратьте до 12 хв.

3) Підсумкова частина

У цій частині уроку проведіть з учнями обговорення запитань під рубрикою «Перевірте себе». Після короткої бесіди за першими чотирма запитаннями

1. Що таке хронологія?
2. Як ви поясните молодшим школярам різницю між одиницями вимірювання: роком, десятиліттям, тисячоліттям?
3. Що таке послідовність, тривалість і синхронність історичних подій?
4. Що таке відлік часу в історії? Поясніть на прикладах.

оберіть для учнів (або запропонуйте їм самим обрати) 1-2 запитання/завдання пошуково-творчого характеру. Розрахуйте час таким чином, щоб учні змогли представити результати своєї роботи.

Для роботи вдома запропонуйте учням 1-2 завдання під рубрикою «А ще ви можете» та/або завдання під QR кодом.

§4. ЯК ПОВ'ЯЗАНІ ІСТОРІЯ І ПРОСТІР

Очікувані результати уроку

Після цього уроку учні зможуть:

*- розрізнати поняття «географічний» та «історичний» простори;
пояснювати, як географічне положення впливає на спосіб життя і світогляд людей;*

- виявляти вплив діяльності людини на навколишнє середовище;
- висловлювати оцінні судження щодо взаємодії географічного та історичного просторів.

План змісту нової теми

1. Людина у просторі життєдіяльності
2. Що розуміють під простором в географії та історії
3. Як пов'язані людина і довкілля

1) Вступна частина

Урок є важливим щодо формування геопросторового мислення п'ятикласників. Розпочніть з обговорення таких запитань:

Чому Землю називають спільним домом природи і людства? Як пов'язані місцевість, де живе людина, і спосіб її життя?

У загальному колі вислухайте кількох учнів.

Далі запросіть учнів до дослідження простору життєдіяльності людини (зверніть увагу, що це поняття є доволі складним, тому його слід сформулювати на початковому рівні) за завданням та схемою:

Розгляньте схему. На конкретних прикладах поясніть, з чого складається простір життєдіяльності людини. Доберіть кілька прикметників, які б характеризували бажаний для людини простір життєдіяльності.

Обговоривши результати роботи учнів, оголосіть тему уроку та очікувані результати.

Усього на вступну частину відведіть до 7 хв.

2) Основна частина

1. Ознайомте учнів із загальним завданням до тексту пункту 1:

Використайте інформацію тексту та схеми і закінчить речення: Мій простір життєдіяльності має бути.... , тому що..... .

Учні можуть виконувати завдання як індивідуально, так і в парах методом інтерв'ю. Поверніться до цього завдання по закінченню роботи учнів із текстом. Надайте слово кільком учням або представникам пар.

Зосередьте увагу учнів на визначенні поняття «простір життєдіяльності».

Відведіть на роботу до 8 хв.

2. Зверніть увагу, що запропонований курс містить низку понять та відомостей із географії. Тому важливо, щоб учні відслідковували як зв'язок, так і відмінність географії та історії. Цьому власне й присвячений пункт 2 цього параграфа.

Розпочніть роботу з ним, запросивши учнів дослідити питання:

Як життя людей у минулому і сьогодні залежить від того, у якій місцевості вони проживають? Наведіть приклади.

Після відповідей 3-4 учнів запропонуйте їм продовжити дослідження та виконати завдання:

Чим відрізняються будинки і чому? Що спільного і чому у всіх типах житла?

Запропонуйте учням, опрацьовуючи текст пункту 2, подумати:
Яке речення з тексту може бути підписом під ілюстрацією? Поясніть.

Надайте слово 3-4 учням.

Знову запросіть їх дослідити зображення на малюнках за таким завданням:
Порівняйте зображення людей на малюнках. Як зображення, які зроблені у минулому, допомагають зрозуміти вплив природного середовища на спосіб життя людей?

Вислухайте кількох учнів у загальному колі.

Відведіть на роботу за пунктом 2 до 12 хв.

3. Важливим на цьому уроці є з'ясування учнями питання взаємодії людини і природи. Часткові знання учні вже мають із початкової школи. Тож розпочніть з організації обговорення в загальному колі таких запитань:

У чому полягає зв'язок людини і природи? Чи завжди мирно співіснують людина і природа?

Після представлення думок кількома учнями щодо цих запитань запропонуйте їм дослідити (індивідуально або в парах) такі питання:

Які проблеми існують у взаєминах людини і природи сьогодні? Про що варто пам'ятати кожній людині?

Зберіть ідеї учнів на загальне коло й запросіть їх поміркувати над проблемою, читаючи текст:

Визначте кілька причин, чому людська діяльність у минулому і сьогодні часто шкодить природі.

Як альтернативний варіант можна запропонувати учням скласти перелік таких причин у парах чи малих групах. Надайте слово представникам пар/груп для презентації результатів роботи методом *коло ідей*. За наявності часу складіть перелік таких причин на дошці чи великому аркуші паперу. Запитайте в учнів:

Які думки, почуття викликає у вас цей перелік?

А потім запросіть учнів порівняти їхні міркування з текстом пункту 3
або

Запросіть їх до виконання завдання №3 під QR кодом:

На основі інфографіки поясніть, чому так багато людей сьогодні занепокоєні станом довкілля.

Відведіть на роботу за основним варіантом до 10 хв, альтернативним – до 14 хв.

3) Підсумкова частина уроку

Так як урок є насиченим за змістом і представленою в ньому інформацією, у підсумковій частині проведіть коротке обговорення з учнями перших трьох запитань рубрики «Перевірте себе». Одне пошуково-творче завдання (на вибір учнів) запропонуйте їм виконати вдома.

§5. ЯК КАРТИ РОЗПОВІДАЮТЬ ПРО МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ

Очікувані результати уроку

Після цього уроку учні зможуть:

- виокремлювати основні елементи карти та пояснювати їх значення;

- розрізняти умовні позначки на географічній та історичній картах;
- ідентифікувати на різних картах кордони України та її сусідів, етнографічні регіони України;
- співвідносити дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки, візуальні джерела тощо);
- висловлювати судження щодо значення карт для історичних досліджень.

План змісту нової теми

1. Навіщо потрібні карти
2. Як зображено Україну на різних картах колись і тепер

Досвід викладання показує, що навіть в наступних класах карта для багатьох учнів часто залишається незрозумілою. Тому перші картографічні уроки є дуже важливими для початку формування їхнього розуміння простору, починаючи роботу довготривалого пролонгованого характеру. Отже, головна ідея цього уроку: карта – надійний помічник у географії та дослідженні історії. Починаючи роботу над темою, мотивуйте учнів до активної роботи з можливістю навчитися читати географічну та історичну карти і розуміти їх. Зверніть увагу, що фрагментарні знання учні мають із початкової школи. Утримайтесь від власних коментарів і узагальнень, надаючи дітям можливість досліджувати карти, міркувати і робити висновки.

1) Вступна частина

Розпочніть з роботи над завданням щодо зображень у загальному колі:

Назвіть зображення. Поміркуйте, як знання про ці предмети можуть вам згодитися на уроці, присвяченому географічним та історичним картам.

Після презентацій відповідей кількох учнів, запросіть усіх до дослідження за завданням за такими етапами:

I. Обговоріть у загальному колі: *Для чого люди вигадали карти? Що зображують на картах? Як ними користуватись?*

II. Запропонуйте учням роздивитися карту та пояснити: *Яку інформацію ви можете отримати з цієї карти? Коли ви можете скористатись цією інформацією?*

Оголосіть тему уроку та очікувані результати.

Відведіть на вступну частину уроку до 7 хв.

Після такої роботи у вступній частині учні будуть готові до сприйняття інформації щодо географічної та історичної карт.

1) Основна частина

1. Запропонуйте їм, читаючи пункт 1 параграфа, поміркувати:

Чим історична карта відрізняється від географічної? Що потрібно знати, щоб працювати з такою картою? Чим вона може нам допомогти?

Далі запросіть учнів до дослідження карт за такими двома завданнями:

I. *Роздивіться позначки, які можуть скласти легенду історичної карти, та поясніть необхідність такої інформації для вивчення певної теми.*

II. *Працюючи в парах, назвіть умовні позначки, використані в історичній карті «Русь-Україна в X–XI століттях». Повідомте однокласникам, яку історичну інформацію ви отримали з цієї карти.*

Після виконання кожного завдання надайте слово кільком учням та/або представникам пар для презентації результатів роботи.

Закінчуючи з учнями роботу над пунктом 1, поверніться до завдання, що передує тексту, і ще раз обговоріть, навіщо людям карти, як їх складають і чим відрізняються історичні карти від географічних.

Витратьте на роботу за пунктом 1 параграфа до 15 хв.

2. Запросіть учнів опрацювати текст пункту 2, виконавши таке завдання:

Пригадайте, що ви вже знаєте про державу Україна, її зображення на карті та розкажіть, що нове ви дізналися. Відповіді запишіть у таблицю.

<i>Знали</i>	<i>Дізналися</i>
--------------	------------------

Після закінчення роботи учнів із тестом, запропонуйте кільком із них представити результати своєї роботи. А потім провести дослідження ще однієї карти за таким запитанням:

Яку інформацію ви можете отримати із карти XVIII ст.?

Запросіть до слова 2-3 учнів.

зазначте, що робота з картами потребує використання певних інструментів дослідження, а саме:

Розглядаючи історичну карту України, послідовно відповідайте на запитання:

- ✓ *Як називається карта?*
- ✓ *Як називається зображена держава та її столиця (підказка: назва столиці набрана великим шрифтом)?*
- ✓ *З якими державами межує?*
- ✓ *У якому столітті відбуваються події, зображені на карті?*
- ✓ *Які позначки складають легенду карти?*
- ✓ *Які події зображені? (знайдіть відповідні позначки і опишіть події: що і коли відбулося)*

Запропонуйте учням, використовуючи запитання, проаналізувати подану карту.

Важливо формувати на уроках і вміння учнів порівнювати карти – географічну та історичну, стародавню та сучасну тощо.

Тож запропонуйте їм виконати завдання (індивідуально чи в парах) під рубрикою «Дослідіть»: *Розгляньте географічну (фізичну) та політичну карти Європи і виконайте завдання.*

1. *Порівняйте карти й визначте, що в них спільне, а що — відмінне.*
2. *На картах Європи знайдіть Україну. Опишіть її як знавець географічного простору (пам'ятайте про річки, моря, гори, називайте їх відносно сторін світу).*

3. Назвіть держави, що сусідають з Україною. Використайте інформацію карт і складіть кілька речень про Україну та її сусідів.

Наголосіть, що порівнюючи, учні мусять знайти якомога більше спільних рис і відмінностей, а потім представити свої думки класу.

Зазначте, що варто спиратися на такі слова: гори, моря, острови, півострови (не обов'язково з назвами, хоча вони є на карті), а також на зображення; підписи тощо. При відповіді доцільно конструювати речення у такий спосіб: «Якщо на географічній (фізичній) карті використані ..., то на політичній .....», «І на географічній, і на політичній картах зображені....», «На ..... карті більше/менше.....» тощо.

Усього на роботу за пунктом 2 параграфа відведіть до 17 хв.

3) Підсумкова частина

Так як урок є насиченим за змістом і формами роботи, в підсумковій частині коротко обговоріть з учнями перші три запитання під рубрикою «Перевірте себе».

Для вправлення учнів у роботі з картами запропонуйте їм виконати 1-2 пошуково-творчі завдання вдома – із завдань №№4, 5 під рубрикою «Перевірте себе» та/або «А ще ви можете» (чи завдання під QR кодом).

§ 6. ЩО РОЗПОВІДАЮТЬ ПРО МИНУЛЕ ЕТНОГРАФІЯ ТА ТОПОНІМІКА

Очікувані результати уроку

Після цього уроку учні зможуть:

- пояснювати своїми словами, що таке топоніміка та етнографія і наводити приклади;
- пояснювати окремі географічні назви та їх історичне походження;
- наводити приклади історичних назв, з яких можна довідатися про давні часи, та аналізувати їх;
- добирати топонімічну інформацію з додаткових джерел.

План змісту нової теми

1. Які регіони утворюють Україну
2. Як історики «читають» географічні назви

При підготовці та проведенні уроку зважте, що

1. Етнографію останнім часом відносять до суспільствознавчої, а не історичної, науки. Об'єкт її дослідження – народи, їх культура і побут, походження (етногенез), розселення, процеси культурно-побутових відносин на всіх етапах історії людства. Етнографія – це історія народу, яка уналежнює історію його житла, одягу, харчування, його родинного укладу, форм побуту у широкому сенсі цього слова; історію його світогляду, народних знань, вірувань, обрядів і звичаїв.

2. Топоніміка є наукою, що вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання і вимову. Вона

знаходиться на стику трьох наук і використовує дані з трьох областей знань цих наук: географії, історії та лінгвістики.

1) Вступна частина

Розпочніть урок із запрошення учнів до дослідження у два етапи за запитаннями:

I. Обговоріть з учнями у загальному колі:

Чи чули ви колись такі географічні назви як «Волинь», «Полісся», Поділля» чи подібні до них? Де і коли ви це чули? Що вони означають? Як ви думаєте, чи пов'язані ці назви з минулим України? Чому?

II. Запросіть учнів пригадати:

Коли вам доводилось виїхати до іншої області України, чи відрізнялись від вашого краю рослинність, мова людей, старовинні будівлі, пам'ятки мистецтва? Якщо так, то які відмінності ви помітили?

Після кожного етапу надавайте слово кільком учням.

Оголосіть тему уроку та очікувані результати.

Усього на вступну частину відведіть до 5-7 хв.

2) Основна частина

Ознайомте учнів із завданням до пункту 1 параграфа. Нагадайте їм, що на поставлені запитання вони мають відповісти після читання тексту:

Що таке історико-географічні регіони? Як етнографія допомагає в дослідженні історії певного регіону?

Після представлення учнями відповідей на запитання, запросіть їх (індивідуально чи в парах) до дослідження в два етапи:

I. Дослідіть подану карту за завданням:

У вчених відсутня єдина думка щодо кількості та назв історико-географічних регіонів на теренах України. Працюючи з картою, що відображає один з варіантів такого поділу, заповніть таблицю:

Назва регіону	Де розташований (географічне положення (на півночі, півдні, заході, сході) і природна зона)	Які міста входять до регіону
----------------------	--	-------------------------------------

II. *Оберіть на карті один з регіонів і проведіть етнографічне дослідження, користуючись планом:*

- 1) Де знаходиться регіон: на півночі, півдні, заході, сході України?*
- 2) Які географічні особливості має (ріки, гори, моря тощо)? Які припущення щодо способу життя населення у минулому можна зробити?*
- 3) Які історико-географічні області сусідять із обраним вами регіоном?*
- 4) Що ілюстрації на карті розповідають про традиційний одяг населення?*
- 5) Сформулюйте запитання про обраний вами історико-географічний регіон і поставте його однокласникам.*

Після кожного етапу організуйте обговорення з учнями результатів їхньої роботи.

Відведіть на всю роботу учнів з пунктом 1 параграфа до 15 хв.

2. Розпочніть роботу з поняттям «топоніміка» із такого міні-дослідження учнів:

Чи відомо вам, чому ваш населений пункт так називається? Яка історія цієї назви (хто її дав, коли, чому)? Якщо ви знаєте історію інших назв місцин в Україні, розкажіть про це класу.

Вислухайте кількох учнів у загальному колі.

зазначте, що опрацьовуючи текст пункту 2 параграфа, учні мають виконати таке завдання:

Що вивчає топоніміка? Як географічні назви пов'язані з історією? Позначте на лінії часу виникнення згаданих у тексті міст.

Поверніться до представлення результатів роботи учнів після опрацювання ними тексту. Надайте слово 3-4 учням.

Далі запропонуйте учням *провести самостійне топонімічне дослідження і визначте походження географічних назв.* Якщо в класі достатня кількість учнів, то роботу можна організувати в 3 (6) малих групах відповідно до трьох завдань під рубрикою «Дослідіть».

По завершенню роботи надайте слово доповідачам від груп.

Далі можна запропонувати учням завершити читання тексту пункту 1.

Відведіть на роботу з цією частиною параграфа до 15 хв.

3) Підсумкова частина

Чітка організація роботи учнів на цьому уроці дасть змогу в підсумковій його частині обговорити всі п'ять запитань/завдань під рубрикою «Перевірте себе». Зосередьтесь коротко на перших трьох запитаннях, а потім запропонуйте учням виконати завдання №4:

Ще раз перегляньте текст пункту і заповніть таблицю:

Чинники, що вплинули на назву вулиць	Назви вулиць
Розташування	
Заняття мешканців	
Зв'язок з історичною подією	
Зв'язок з історичною особою	
Інші чинники	

Насамкінець (за наявності часу) запропонуйте учням подумати й в загальному колі обговорити запитання №5:

Хто, на вашу думку, має вирішувати питання про перейменування вулиць у вашому населеному пункті? Чим мусять керуватися ці люди?

В якості домашнього завдання запропонуйте учням 1-2 пошуково-творчі завдання під рубрикою «А ще ви можете» та/або завдання під QR кодом.

Така комплексна робота учнів у цій частині уроку потребуватиме до 12 хв.

Учитель має бути готовим до того, аби надати необхідну інформацію учням про їхній населений пункт та населені пункти, які знаходяться поруч з тим, де вони живуть. Тому необхідну інформацію про це варто дібрати заздалегідь.